VILNIAUS UNIVERSTITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Austėja Šavelytė
Lietuvių filologijos studijų programa

Jungtuko *KAD* semantinės funkcijos lietuvių kalboje

Bakalauro darbas

Darbo vadovas dr. Erika Jasionytė-Mikučionienė

Ginti leidžiama _____

2018 m. gegužės 25 d.

Vilnius, 2018

Anotacija

Bakalauro darbe nagrinėjamos jungtuko *kad* semantinės funkcijos *Dabartinės lietuvių kabos tekstyne*. Darbo tikslas yra išsiaiškinti, kokiuose funkciniuose sakinių tipuose jungtukas *kad* pasirodo dažniausiai, kokį ryšį su nuosakos kategorija rodo komplementiniai predikatai ir kokių naujų funkcijų jungtukas *kad* įgyja skirtinguose diskursuose. Tyrimui atlikti taikyta kokybinė ir kiekybinė analizė: medžiaga (350 pavyzdžių) buvo atrinkta iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* grožinės literatūros ir sakytinės kalbos patekstynių, sakiniai išanalizuoti semantiniu ir sintaksiniu požiūriu, duomenys sugrupuoti pagal komplementinį sakinį valdančius predikatus, įvertintas jų ryšys su nuosakos kategorija ir pateikta statistinė diagrama, rodanti sakinių su *kad* funkcinį pasiskirstymą. Tiriant pastebėta, kad jungtukas *kad* dažniausiai atsiranda jungiant komplementinius sakinius, o šiuos valdantys predikatai koreliuoja su skirtingomis nuosakomis, kurios priklauso nuo predikatų faktyvumo ir / arba modalumo. Faktiniai veiksmažodžiai yra linkę prisijungti šalutinį sakinį su tiesiogine nuosaka, nes propozicija įvertinama teisingumo požiūriu, o tariamosios nuosakos raiška randama predikatams išreiškiant geidžiamumą, vertinant įvykio nerealumą ar vengiant pateikti propoziciją.

Austėja Šavelytė. *Jungtuko KAD semantinės funkcijos lietuvių kalboje.* Bakalauro darbas, vadovas dr. Erika Jasionytė-Mikučionienė, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2018, 44 p.

Raktažodžiai: komplementinis, adverbialinis, modalumas, predikatas, Holvoet, nuosaka

Turinys

Anotacija ... 1
Įvadas ... 3
1. Jungtukas *kad* lietuvių kalbotyros darbuose ... 5
2. Jungtuko *kad* funkcijos DLKT ... 15
2.1 Papildinio funkcija ... 16
2.1.1 Tiesioginiai papildiniai ... 16
Akuzatyvo pozicija ... 16
Genityvo pozicija ... 19
2.1.2 Netiesioginiai papildiniai ... 22
Instrumentalio pozicija ... 22
2.2 Aplinkybių funkcija ... 23
2.2.1 Tikslo aplinkybė ... 24
2.2.2 Priežasties aplinkybė ... 25
2.2.3 Būdo aplinkybė ... 26
2.2.4 Kiekybės aplinkybė ... 27
2.3 Veiksnio funkcija ... 28
2.4 Pažyminio funkcija ... 30
3. Dalelytės *kad* funkcijos DLKT ... 32
Išvados ... 39
Šaltiniai ... 41
Literatūra ... 42
Priedai ... 43
Summary ... 44

Įvadas

Darbo aktualumas ir naujumas. Kalba yra dinamiškas reiškinys, kuris, prisitaikydamas prie kalbos vartotojų, aplinkos, priemonių ir poreikių nuolat kinta, o viena greičiausiai besikeičiančių kalbotyros sričių – sintaksė. Dalydamiesi informacija formuojame, papildome savo kalbą, kad ji atliktų kuo daugiau funkcijų ir padėtų kalbėtojui lengviau išreikšti savo motyvus. Tirti jungtuko *kad* funkcionalumą ir semantines funkcijas pasirinkta ne atsitiktinai – tradicinėse gramatikose (Ulvydas et al. 1976, Ambrazas 1996, 1997) pateikti šio jungtuko sintaksiniai ir semantiniai vaidmenys, akivaizdu, pasipildė naujomis funkcijomis: atkreipiamas dėmesys į tai, kaip jis funkcionuoja dabartinėje kalboje, pavyzdžiui, komplementiniuose sakiniuose (Holvoet 2016), ir, žinoma, gyvoje (šnekamojoje) kalboje (Sawicki 2012). Vis dėlto, nors ši tema analizuojama ne vieno kalbininko, reikėtų atkreipti dėmesį į duomenų senumą, pavyzdžiui, Sawicki *kad*, turintį diskurso dalelytės statusą, analizuoja nagrinėdama Jono Mikelinsko novelę „Kur lygūs laukai“ (1981). Siekiant sužinoti, kokiuose sakiniuose jungtukas *kad* funkcionuoja dažniausiai ir kokias naujas semantines funkcijas atlieka, nuspręsta ištirti dabartinės lietuvių kalbos tekstyno medžiagą su autentiškais realios kalbos pavyzdžiais. Manoma, kad šis darbas gali būti naudingas kalbininkams, tiriantiems baltų kalbų jungtukus, bei įdomus tiems, kurie domisi kalbos realijomis.

Darbo objektas, tikslas ir uždaviniai. Darbo objektas – lietuvių kalbos jungtuko *kad* semantinės funkcijos dabartinės lietuvių kalbos tekstyne. Darbo tikslas – išsiaiškinti, kokio tipo prijungiamuosiuose sakiniuose vyrauja komplementinis jungtukas *kad*, prie kokio semantinio tipo predikato jungiami šalutiniai dėmenys su *kad* ir kokios jų sąsajos su nuosakos kategorija. Šiam tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai:

1. Išsiaiškinti, kokia jungtuko *kad* samprata pateikiama kalbotyros darbuose;
2. Išanalizuoti dabartinės lietuvių kalbos tekstyno pavyzdžius;
3. Aptarti sakinių su *kad* ryšį su nuosakos kategorija.

Tiriamoji medžiaga ir metodai. Šiame darbe analizuojama 350 pavyzdžių su jungtuku *kad* iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*. Kadangi šio jungtuko vartosenos atvejų yra labai daug, buvo nuspręsta atrinkti pavyzdžius tik iš konkrečių – grožinės literatūros ir šnekamosios kalbos – patekstynių. Tai grindžiama tuo, jog šnekamoji kalba nuolatos kinta (visose kalbose), o grožinė literatūra, lyginant su kitais kalbos patekstiniais, turi daugiausia šnekamosios kalbos bruožų. Siekiant objektyvumo, specialia internetine programa (https://www.randomizer.org/) buvo sugeneruoti atsitiktiniai skaičiai. Susirinkus duomenis buvo atlikta *kokybinė (analitinė) analizė*: sakiniai

išnagrinėti pagal funkcinius tipus, predikatai, valdantys sakinius su *kad*, sugrupuoti į semantines grupes ir išanalizuoti modalumo ir nuosakos atžvilgiu. Kartu taikyta ir *kiekybinė analizė*: statistiškai apskaičiuota, kiek ir kokių sakinių darbe pasitaikė daugiausia.

1. Jungtukas *kad* lietuvių kalbotyros darbuose

Kad yra vienas dažniausiai vartojamų jungtukų lietuvių kalboje, tačiau retas susimąsto, kokia iš tiesų jo kilmė. *Kad* yra atsiradęs iš santykinio prieveiksmio *kada*, kuris jungia adverbialinius (ang. *adverbial*), arba aplinkybių, sakinius (Holvoet 2016, 252). Nors pastarasis vis dar egzistuoja, jungtukas *kad* yra trumpesnis už prieveiksminę formą, todėl vartojamas daug dažniau nei prieveiksmis. Vis dėlto reikėtų pabrėžti, kad jungtukas *kad* pirmiausia siejamas su komplementine, ir tik rečiau – su adverbialine strategija (žr. šio darbo tiriamąsias dalis).

Jungtukas *kad* yra priskiriamas prie paprastųjų (vieno žodžio) jungtukų, neskylančių į smulkesnius segmentus (Ambrazas 1997, 244), priklauso prijungiamųjų jungtukų tipui ir jungia šalutinius dėmenis, priklausančius pagrindiniams (juos prisijungiantiems) dėmenimis. Semantiniu požiūriu jis yra asemantiškas – nurodo sintaksinį prijungimą ir padeda išreikšti semantinius priežasties, nuolaidos, sąlygos, tikslo santykius. Vis dėlto, nors pats savaime ryšio tarp pagrindinio ir šalutinio dėmenų nenurodo, jis paaiškėja iš kitų dalykų, pavyzdžiui, žodžių, rodančių šalutinių dėmenų priklausomumą, ypatybių. Lietuvių kalbos gramatikos III-ame tome pagrindinio dėmens predikatai apibrėžiami kaip „prijungiamojo sakinio atraminiai, arba kontaktiniai, žodžiai“ (LKG 1976, 790). Predikato poziciją gali užimti skirtingų kalbos dalių žodžiai, pavyzdžiui:

(1) *Kokia **laimė**, kad namo sugrįžo visa šeima*.
(2) ***Atėjau**, kad pamatyčiau naują tavo paveikslą.*
(3) ***Noriu pasakyti**, kad ši suknelė tau labai tinka.*
(4) *Aš esu toks **paskendęs** darbuose, kad neberandu laiko knygai.*
(5) *Tu taip **gerai** išmanai matematiką, kad galėtum mokyti ir kitus.* [autorės pavyzdžiai]

Pavyzdžiuose matyti, kad atraminiu žodžiu gali eiti vardažodinės klasės žodžiai (daiktavardžiai *(1)*, būdvardžiai), veiksmažodžiai (paprastieji *(2)*, sudėtiniai *(3)*), linksniuojamosios jų formos (dalyviai *(4)*, padalyviai) bei prieveiksmiai *(5)*.

Jungtukas *kad* (kaip ir *jog*) priklauso tiesioginio prijungimo aiškinamųjų ir nusakomųjų sakinių grupėms. Aiškinamųjų sakinių atraminiai žodžiai leksiškai riboti, t. y. jie nusako įvairius psichikos procesus, jausmus, būsenas ir pan., kurie išreiškiami daiktavardžiais, veiksmažodžiais, prieveiksmiais ar bevardės giminės būdvardžiais, pavyzdžiui:

(6) ***Noriu**, kad greičiau ateitų pavasaris*. [autorės pavyzdys]

Vis dėlto reikėtų pabrėžti, kad, kai tariniu eina būseną reiškiantys veiksmažodžiai (*bijoti, rūpėti* ir pan.), šalutinio sakinio dėmens prijungimas galimas tik su jungtuku *kad*, pvz.

(7) *Aš **bijau**, kad vieną dieną tu negrįši.* [autorės pavyzdys]

Tokio funkcinio prijungimo sakinių dėmenys gali užimti veiksnio (nominatyvo) ir papildinio (genityvo, akuzatyvo, instrumentalio bei vietoj jų einančios bendraties ar prielinksninių konstrukcijų) pozicijas. Nors retai, tačiau šiuose sakiniuose veikia ir atliepiamieji žodžiai, dažniausiai *tas, tai*.

Nusakomiesiems sakiniams būdingi parodomieji įvardžiai (*tas, ta; toks, tokia*) ir prieveiksmiai (*taip, tiek*), dažniausiai sakiniuose veikiantys kartu su nurodomaisiais daiktavardžiais, būdvardžiais, prieveiksmiais, pvz.:

(8) *Vaikas buvo **toks mažas**, kad sunkiai besimatė pilnoje žmonių minioje*. [autorės pavyzdys]

Akivaizdu, kad nusakomiesiems sakiniais būdingi priežasties – padarinio santykiai, kitaip tariant, pagrindiniame sakinyje paminėtas reiškinys (veiksmas, ypatybė ir kt.) paaiškinamas šalutiniame (pateikiama išvada). Atraminiai žodžiai nusakomuosiuose sakiniuose turi skirtingas sintaksines funkcijas: a) tarinio vardinės dalies, b) veiksnio, c) papildinio ar d) būdo aplinkybės. Atliepiamieji žodžiai *toks, tokia* veikia a–c sakiniuose (tarinio vardinės dalies funkciją atliekančiuose sakiniuose gali funkcionuoti ir *tas, ta*) , o *taip, tiek* – d (DLKG 679).

Kalbant apie papildinius, reikėtų išskirti dvi jų rūšis: tiesioginius ir netiesioginius. Tiesioginių papildinių atveju, šalutiniai dėmenys užima akuzatyvo (dažniausiai) arba genityvo pozicijas, pvz.:

(9) *Įjungiau šildytuvą, nes **jaučiu**, kad tuoj pasigausiu neblogą gripą*.

(10) *Galbūt net **nenorėjau**, kad ji atidarytų duris ir įsileistų*. [pavyzdžiai iš DLKT]

Netiesioginių papildinių sakiniuose šalutiniai dėmenys dažniausiai užima instrumentalio poziciją, pvz.:

(12) *Vaikas **pasiskundė**, kad maistas labai sūrus.* [autorės pavyzdys]

Papildinio sakinį gali valdyti tiek paprastosios, tiek sudėtinės (įprastai su būdvardžiu, dalyviu) veiksmažodžių formos, pavyzdžiui:

(13) *Paskambinau mamai ir **paprašiau**, kad iškeptų tradicinį šeimos pyragą.*

(14) *Aš **esu įsitikinusi**, kad tavo rankos daug tvirtesnės nei įsivaizduoji*. [autorės pavyzdžiai]

Kartais papildiniai gali užimti ir kai kurių prielinksninių konstrukcijų pozicijas (*dėl ko, apie ką, su kuo* ir pan.):

(15) *Mergaitė **džiūgavo**, kad gavo išsvajotą lėlę.* [autorės pavyzdys]

Kaip jau minėta, jungtukas *kad* gali veikti ir netiesioginio prijungimo – adverbialiniuose – sakiniuose: priežasties, paprastai su atliepiamuoju žodžiu *dėl to*, kuriuose, taip pat, kaip ir nusakomuosiuose sakiniuose, reiškiami priežasties ir padarinio santykiai, sąlygos, kuriems būdinga turinio įgyvendinimo sąlygos pateikimas (aiškiausiai sąlygos reikšmė išreiškiama abiejų dėmenų tariamosiomis veiksmažodžių nuosakomis), ir tikslo, kurių reikšmę rodo abiejų dėmenų tariniai (atraminis žodis paprastai išreiškia aktyvų veiksmą, o šalutiniame sakinyje vyrauja vientisinės tariamosios nuosakos formos), taip pat kartais įsiterpia ir atliepiamieji žodžiai *tam, dėl to*:

(16) ***Nesmagu** dėl to, kad nebėra idėjų ir vilties ką nors pakeisti.*
(17) *Kad **grįžtum** namo anksčiau, pagaminsiu tau skanią vakarienę.*
(18) *Aš tave **pasikviečiau** ne tam, kad klausyčiausi panašių šnekų.* [autorės pavyzdžiai]

Minėtini ir būdo (paprastai patikslinamas pagrindiniame dėmenyje išreikštas prieveiksmis *taip*) bei kiekybės (dažniausiai patikslinamas atraminis prieveiksmis *tiek*) aplinkybės sakiniai:

(19) *Aš taip **pavargau**, kad net nebegaliu atsistoti.*
(20) ***Gavau** tiek daug gėlių, kad nebegalėjau jų išlaikyti rankose.* [autorės pavyzdžiai]

Garsaus kalbininko Axelio Holvoeto straipsnyje apie semantines jungtukų funkcijas baltų kalbose (Holvoet 2016) aptariami baltų kalbų (lietuvių ir latvių) jungtukai bei jų semantiniai vaidmenys sakiniuose su būtinaisiais priklausomaisiais dėmenimis, arba komplementais (ang. *complements*). Tokiuose sakiniuose esama prijungiamųjų jungtukų, dar kitaip vadinamų komplementaizeriais (ang. *complementizers*), kurie prie pagrindinio dėmens prijungia komplemento sakinį, arba klauzą (ang. *complement clause*). Autorius, kitaip nei tradicinės gramatikos, savo darbuose šalutinio dėmens priklausomybę, arba atraminio žodžio reikalavimą papildyti, vadina *valdymu* (ang. *government*). Jis pabrėžia, kad šiuolaikinėje lietuvių kalboje *kad* yra vienas dažniausiai vartojamų jungtukų, ir jis kognityviškai neutralus ir potencialiai faktinis (ang. *factive*), jeigu komplementą valdantis predikatas suponuoja faktinę reikšmę, t. y. komplementiniuose sakiniuose *kad* vartojamas su tais predikatais, kurie reiškia žinojimą ir žinių įsisavinimą, taip pat vartojamas su propozicinio mąstymo bei komunikaciniais predikatais (Holvoet 2016, 228).

Autorius aptaria skirtingus komplementacijos tipus: propozicinį (ang. *propositional*), turintį realumo, faktiškumo reikšmę, ir dalykų padėties (ang. *state of affairs*), kuris išreiškia veiksmo potencialumą, arba kalbėtojo valią (ten pat, 228). Aptardamas, kaip jungtukai funkcionuoja latvių kalboje (jungtukai *ka* ir *lai* gali pakeisti prijungiamojo sakinio reikšmę ir nulemti interpretaciją),

atkreipia dėmesį į tai, jog lietuvių kalboje formalioji skirtis tarp propozicinės ir dalykų padėties strategijos taip pat įmanoma, bet čia skirtumas išreiškiamas kitaip – ne jungtukais, o veiksmažodžio nuosaka (ten pat, 230), plg.:

(21) lat. *Ak tad tu domā, ka es ar labdarību nodarbojos?* (liet. *Ak, tai tu manai, kad aš užsiimsiu labdara?*)

(22) lat. *Ak tad tu domā, lai es ar labdarību nodarbojos?* (liet. *Ak, tai tu manai, kad aš turėčiau užsiimti labdara?*)

(23) *Jonas sakė, kad pasitiks su stotyje*

(24) *Jonas sakė, kad pasitiktume jį stotyj*e. [Holvoeto pavyzdžiai]

Latvių kalboje jungtukas *ka (21)* išreiškia propoziciją (tiesos komponentas) ir vartojamas su atraminiais veiksmažodžiais, išreiškiančiais žinojimą, komunikacinį veiksmą ir propozicinį mąstymą, o *lai (22)* išreiškia veiksmo potencialumą ir vartojamas su predikatais, išreiškiančiais norą arba komunikacinę intenciją, nukreiptą į objektą (*sakyti, prašyti, reikalauti*), todėl atspindi kalbėtojo „valią“. Visai kas kita matoma lietuvių kalbos pavyzdžiuose: dėmenis jungia tas pats jungtukas *kad*, o kalbėtojo valia išreiškiama tariamąja nuosaka *(24)*. Reikėtų paminėti, kad tariamoji nuosaka gali turėti dvi reikšmes: potencialinę, kai kalbėtojas, nusakydamas galimą veiksmą, nerodo valios pastangų, ir optatyvinę – subjektas deda pastangas, kad galimas veiksmas taptų realus (Gailūnas 1963, 1). Kalbant apie nuosakas, pabrėžtinas jų santykis su modalumu. Modalumą išreiškia šnekos aktai su tiesioginiais, klausiamaisiais ir skatinamaisiais sakiniais. Yra dvi pagrindinės modalumo rūšys: episteminis (ang. *epistemic*) ir deontinis (ang. *deontic*). Episteminis modalumas parodo subjekto žinias apie pasaulį (tiesos kriterijus), kurias jis žino, mano žinant arba spėja esant. Modalumą gali išreikšti dalelytės (pvz., *gal*), modaliniai veiksmažodžiai (*galėti, turėti*), episteminės reikšmės konstrukcijos (pvz., *įmanoma, kad*). Episteminiam modalumui būdingiausia tiesioginė nuosaka, taip pat tariamoji nuosaka. Deontinis modalumas išreiškia kalbėtojo „valią“, t. y. apibūdinamas subjekto veiksmas ar poelgis (abstrakčios propozicijos). Deontiniam modalumui dažniausiai priskirtina liepiamoji nuosaka (prašymai, įsakymai), taip pat tiesioginė bei netiesioginė nuosakos *(24)*. Šie modalumai yra vertinami realumo (ang. *realis*) ir nerealumo (ang. *irrealis*) požiūriu (Holvoet, Judžentis 2004). Sakinių modalumą ne visada rodo nuosaka – kartais jį padeda išreikšti ir modaliniai predikatai, pvz.:

(25) *Man **reikia**, kad iš palėpės atneštum senus daiktus.*

(26) ***Spėju**, kad rytoj atvažiuos į svečius močiutė.* [autorės pavyzdžiai]

Pavyzdžiuose matyti, kad deontinį modalumą (25) išreiškia ir modalinis predikatas *reikia* ir tariamoji nuosaka (*atneštum*), o epistemį modalumą (26) žymi predikatas *spėti* ir šalutinis dėmuo su tiesiogine nuosaka.

Holvoetas pabrėžia, jog dominuojanti komplementacijos (ang. *complementation*) strategija su jungtuku *kad* lietuvių kalboje – šalutiniai papildinio sakiniai, ir atskirai aptaria ***nuogąstavimo*** predikatus, kurie, pasak jo, užima tarpinę padėtį tarp propozicinių ir dalykų padėties komplementų, t. y. išreikštas predikatas nurodo, kad gali įvykti nepageidaujamas įvykis (epistemis modalumas) ir tuo pačiu išreiškiamas noras, kad jis neįvyktų (deontinis modalumas). Tai rodo dvejopą komplementacijos strategijų vartoseną – jos gali būti vartojamos atskirai arba vienu metu. Taikomosios kalbotyros profesorius Františekas Lichtenberkas (Lichtenberk 1995, 293) tokį reiškinį vadinama epistemiu nuogąstavimo (arba aprehentiniu) modalumu (ang. *apprehensional epistemic*). Lietuvių kalboje egzistuoja keli sakinių tipai su nuogąstavimą išreiškiančiais predikatais, kurie turi tą patį jungtuką *kad* (vartojamą tiek su propoziciniais, tiek su dalykų padėties komplementais), plg.:

(27) ***Bijau**, kad mane išgąsdins*.
(28) ***Bijau**, kad gali mane išgąsdinti*.
(29) ***Bijau**, kad manęs neišgąsdintų*. [autorės pavyzdžiai]

Kaip jau minėta, skirtumas išreiškiamas skirtingomis nuosakomis arba neiginio forma: tiesioginę veiksmažodžio nuosaką, paprastai būsimojo laiko, išreiškia propozicinis (27, 28) tipas (pavyzdžiuose galima matyti, kad pasitaiko ir sudėtinių veiksmažodžių su modaliniu veiksmažodžiu *galėti*), o dalykų padėties (29) tipas turi tariamąją nuosaką bei neigimą (Holvoet 2016, 34).

Šalutiniuose papildinio sakiniuose pasitaiko ir netiesioginės kalbos jungtukų (ang. *quotative*), kurie išreiškia žinias, gautas ne kalbėtojo jutimais, o iš kitų šaltinių:

(30) *Skambina, **sako**, kad būk mielas, ministre, palaikyk ar priimk, tai tada sakyčiau, kad daro spaudimą, paprašo ar mes susitarėme.* [www.delfi.lt]

Komplementiniai jungtukai yra linkę būti vartojami išreiškiant netiesioginę kalbą – matyti, kad tai aiškiausiai atsiskleidžia šnekamojoje kalboje (30). Tokiems sakiniams būdingi kalbėjimą išreiškiantys predikatai, valdantys šalutinius sakinius su liepiamąja nuosaka, kuri čia veikia kaip deontinis modalinis elementas („valios“ raiška). Nors tai pasitaiko gana retai ir patenka į komplementacijos strategijų periferiją (kai kurios kalbos apskritai tokios raiškos neturi), gramatikalizacijos metu gali atsirasti tokių jungtukų, t. y. deontinių išraiškų (kaip minėta, šaltinis – ne kalbėtojas, o žodžių, kuriuos jis perteikia, autorius), kurios vartojamos kaip skatinamosios, tačiau nereiškia įsakymo, o išsako kitų žmonių nurodymus ar lūkesčius (ang. *interpretive deontics*).

Minėtina ir kito kalbininko, Michaelio Noonano, analizė su apsimetinėjimo (ang. *pretence*) reikšmės predikatais (Noonan, 2007). Šie semantiškai sudėtingos grupės subjektai gali būti tiek veiksmo patyrėjai, arba eksperienceriai (ang. *experiencers*), tiek veikėjai, kitaip agentai (ang. *agents*). Apsimetinėjimo reikšmės predikatai turi bendrą bruožą – nerealaus pasaulio išraišką, t. y. komplemento propoziciją galima patikrinti, ir bendrai implikuojama, kad propozicija nėra teisinga (ang. *false*). Vis dėlto apsimetinėjimo reikšmės veiksmažodžiai turi nepriklausomą laiko nuorodą (ang. *independent time reference*) šalutiniame sakinyje: nors komplementai įprastai interpretuojami kaip hipotetiški (turėtų būti išreiškiami tariamąja nuosaka), koduojami tiesiogine nuosaka. Vyraujantis tokios komplementacijos tipas – propozicinis su jungtuku *kad*:

(31) *Jasperas **apsimetė**, kad skaito laikraščius, o aš apsimečiau, kad nesijaudinu*. [DLKT pavyzdys]

Pavyzdyje matyti, kad tokių predikatų komplementai dažniausiai laikomi indikatyvais, kitaip tiesioginės nuosakos (ang. *indicatives*), ir tai grindžiama tuo, jog šie predikatai nustato alternatyvią realybę, o komplementu pateikiamas tam tikras teigimas (Holvoet 2016, 126–127).

Reikėtų pabrėžti, jog tokia (propozicinė) komplementacijos strategija yra ne vienintelė. Lietuvių kalboje įmanomos ir jungtuko *kad* samplaikos su žodžiu *esą* ir su panašią reikšmę turinčiomis diskurso dalelytėmis *neva* bei *atseit*:

(32) *Nieko nenutuokiančiam Vladislavui **pasakė** priešingai, kad **esą** jauna mergina nori pasimokyti žaisti šachmatais*)

(33) *Neseniai Domiciją **nuteisė** myriop už tai, kad **neva** kerais mėgino kenkti Agripinai.*

(34) *<...> manau, kad žmonės, kurie turi paslapčių, yra baisiai neįdomūs, jei jau jie kažką slepia, tai tik apsimetinėja ir **vaidina**, kad **atseit** yra paslaptingi*. [DLKT pavyzdžiai]

Esą (32) veikia kaip tam tikras turinio pagrįstumo žymiulis, atsiradęs degramatikalizacijos proceso metu (ten pat, 241), ir komplemento turinys varijuoja su realybe. Kitaip yra su dalelytėmis *neva* ir *atseit*: *neva (33)* turi evidencialumo (nuogirdų) bei episteminę (abejojimo) reikšmę, o samplaika su *atseit (34)* išreiškia neigiamą kalbėtojo požiūrį. Be to, šios dalelytės turi dar vieną funkciją – jos veikia išreiškiant netiesioginę kalbą, t. y. kaip tam tikras kito žmogaus pasakymo pamėgdžiojimas (ang. *echoic interpretation*):

(35) *Jis tik pagrūmojo pirštu, **atseit** nenešk į kambarį daugiau daiktų.* [autorės pavyzdys]

Nors minėtos samplaikos – platesnis evidencialumo žymėjimas, tačiau jos nėra dažnas komplementacijos bruožas. Dažnai jos panaikinta patį jungtuką ir pačios užima jo poziciją, plg.:

(36) *Tiesa, jai ir vėl buvo primintas amžius,* ***neva*** *kai tau keturiasdešimt, nėštumas yra pavojingas gyvybei.*

(37) *Bet aš pažinojau Neroną ir pernelyg dažnai girdėjau jį giriantis,* ***esą*** *jam, Neronui, nieko nėra neįmanoma.*

(38) *Eis paskui apšnekinėdami per visą kontorą,* ***atseit****, Valerija nieko nedaro, tai ir priedo jai nereikia.* [pavyzdžiai iš DLKT]

Australijos kalbotyros profesorius Robertas Malcolmas Wardas Dixonas savo straipsnyje apie komplementinius sakinius (Dixon 2006) supažindina su natūraliu leksemų susigrupavimu į konkrečius semantinius laukus, kurie dalijasi bendrais reikšminiais elementais ir sintaksinėmis funkcijomis (tai būdinga visoms kalboms). Pasak jo, pagrindiniai – komplementą valdantys – veiksmažodžiai skirstomi į šias grupes:

1. **Dėmesį reiškiantys (ang. *attention*):**
    a) matyti, girdėti, pastebėti, užuosti, parodyti (ang. *see, hear, notice, smell, show*);
    b) atpažinti, atrasti, rasti (ang. *recognize, discover, find*).
2. **Mąstymą reiškiantys veiksmažodžiai (ang. *thinking*):**
    a) galvoti, svarstyti, įsivaizduoti, svajoti (ang. *think of/about/over, consider, imagine, dream of/about*);
    b) manyti, spėti (ang. *assume, suppose*);
    c) atsiminti, pamiršti (ang. *remember, forget*);
    d) žinoti, suprasti (ang. *know, understand*);
    e) tikėti, abejoti (ang. *believe, suspect*).
3. **Jausmų veiksmažodžiai (ang. *liking*):**
    a) patikti, mylėti, teikti pirmenybę, gailėti(s) (ang. *like, love, prefer, regret*);
    b) bijoti (ang. *fear*);
    c) mėgti (ang. *enjoy*).
4. **Kalbėjimo veiksmažodžiai (ang. *speaking*):**
    a) sakyti, informuoti, kalbėti (ang. *say, inform, tell (one sense)*);
    b) pranešti (ang. *report*);
    c) apibūdinti, nurodyti (ang. *describe, refer to*);
    d) pažadėti, grasinti (ang. *promise, threaten*);
    e) įsakyti, liepti, tikinti, nurodyti (ang. *order, command, persuade, tell (one sense)*).

Atkreiptinas dėmesys į daugelyje kalbų paliudytą jungtukų polifunkcionalumą (ang. *polyfunctionality*, plačiau žr. Holvoet 2016). Įvairiose pasaulio kalboje komplementaizeriai linkę įgyti ir kitų funkcijų, pavyzdžiui, jie tampa pragmatiniais jungtukais ir praranda savo statusą, kitaip sakant, tampa diskurso žymikliais (ang. *discourse markers*), pavyzdžiui:

(39) *O,* ***kad*** *galėčiau skraidyti!*

(40) ***Kad*** *galėčiau, skaidyčiau.* [autorės pavyzdžiai]

Nors abiem atvejais jungtuku *kad* išreiškiamas noras, kartais jis tampa tarpiniu *(40)*: jis čia veikia ne tik kaip geidžiamosios nuosakos žymiklis, bet ir turi sąlygos reikšmę. Panašiai yra ir tuo atveju, kada dalelytė veikia tarp dviejų sakinių:

(41) – *Ką sakė?*

– ***Kad*** *reikėtų ką nors gražaus mamai nupirkti.* [autorės pavyzdys]

Akivaizdu, kad čia dalelytė įgyja dar vieną funkciją – ji jungia kelis diskurso segmentus, todėl taip pat laikytina kaip tarpinė tarp jungtuko ir dalelytės.

Pavyzdžiai rodo, kad *kad*, kaip dalelytės, funkcionalumą lengviausia pastebėti šnekamojoje kalboje. Baltų kalbų lingvistė Lea Sawicki savo straipsnyje apie dialoguose atsakymą „atidarančiąsias“ (angl. *turn-opening*) dalelytes lietuvių kalboje (Sawicki, 2012) kalba apie tai, kad, nors dalelytės nejungia sakinių tradiciniu būdu ir neturi reikšmės sakinio struktūrai, jos atlieka ypatingą vaidmenį apibūdinant pasakymą, kitaip tariant, išreiškia kalbėtojo požiūrį į jo pašnekovo žodžių turinį. Tai gali būti abejojimas, siekis atsiprašyti ar pasiteisinti. Kadangi dialogų esminis bruožas yra visiškas dialoginės struktūros priklausomumas nuo prieš tai ėjusios pašnekovo kalbos struktūros, semantikos ir aplinkos, iškyla konteksto reikšmė – aptarti dalelytės funkcijas reikia atsižvelgiant į viso pokalbio ištrauką (angl. *texteme*). Tekste atrastus pavyzdžius su *kad* autorė grupuoja į:

- **jungtukus** (ang. *conjunctions*), kurie jungia pagrindinį ir šalutinį dėmenis adverbialiniuose bei komplementiniuose sakiniuose:
  (42) – *Kodėl jūs galvojate,* ***kad*** *rytoj bus šalta?* [autorės pavyzdys]
- **jaustukus** (ang. *interjections*), reiškiančius teigiamus ir neigiamus norus, – dalelytė *kad* paprastai eina kartu su kitu jungtuku ir konstruoja geidžiamojo tipo sakinius, išreikštus tariamąją nuosaka:
  (43) – *O,* ***kad*** *greičiau ateitų rytojus!*
- **pokalbį jungiančiąsias dalelytes**, kurios skyla į:
  1. **sakinius atidarančiąsias**, arba atsakomąsias (ang. *clause-opening responsive*)

1.1 atsakas į priežasties klausimą:

(44) – *Kodėl išėjai?*

– ***Kad*** *pasidarė nuobodu.* [autorės pavyzdys]

1.2 paties kalbėtojo pateiktas klausimas ir suformuluotas atsakymas:

(45) – *O kaip tu įsivaizduoji?* ***Kad*** *ateisiu ir po kelių minčių išeisiu?* [autorės pavyzdys]

1.3 atsakas į pašnekovą klausimą su komunikaciniu ar mąstymo proceso predikatu):

(46) – *Ką jis dar minėjo?*

– ***Kad*** *jo tėtis nusipirko naują mašiną*. [autorės pavyzdys]

1.4 atsakas į pirminį žodžių turinį – reakcinė (ang. *reactive*) dalelytė:

(47) – *Aš jaunasis ūkininkas, – pasigiria. – Bet sunku visur suspėti.*

– *Irgi gerai.*

– ***Kad*** *sunku suspėti?* [Sawicki 2012]

2. **diskurso žymiklius** (nei jungtukai, nei jaustukai):

2.1 išreiškiančius svyruojantį atsakymą (tokiuose sakiniuose dalelytė *kad* dažnai eina kartu su prisveiksmiu *nelabai* arba modaline dalelyte *gal*, nes norima išvengti tiesioginio išreikšto neigiamo atsakymo):

(48) – *Supranti, ką noriu pasakyti?*

– ***Kad*** *nelabai, dėde“* [Sawicki 2012]

2.2 nutraukiančius klausinėjimą (panašių atvejų galima rasti ir klausimuose, turinčiuose gramatinę priduriamąją dalį (angl. *tag questions*):

(49) – *Ką davė pusryčiams?*

– *Barščių.*

– *Vakarykščių?*

– ***Kad*** *ir nepasakysiu...* [Sawicki 2012]

2.3 formuojančius numanoma atsisakymą-pasiaiškinimą (tokiuose sakiniuose paprastai veikia pridėtinis sakinių siejimo žymiklis *tai kad*):

(50) – *Švilpiam? Ką?*

– *Ačiū.* ***Tai kad*** *vis tiek dar turiu pusbrolį surasti.* [Holvoeto 2016]

2.4 pakeičiančius temą (veikia su tuo pačiu žymikliu *tai kad*):

(51) – *Tikiuosi, kad pats nepasielgsi kaip tasai Kaupas? A?*

– ***Tai kad*** *jūs nebeturit... dukters.“* [Sawicki 2012]

2.5 išreiškiančius pašnekovo negebėjimą atsakyti į klausimą (t. p. žymiklis *tai kad*):

(52) – *Kada buvot išpažinties?*

– ***Tai kad****... neprisimenu.*

2.6 išreiškiančius pasiteisinimą, nesutikimą į pašnekovo išreikštą įsakymą, prašymą ar kvietimą, ir kartu nekaltumą dėl įsakymo nevykdymo (t. p. žymiklis *tai kad*):

(53) – *Dominyte, skrisk pas mane!*

– ***Tai kad*** *sparnų neturiu, Mortyčiuk!“* [Sawicki 2012]

2.7 atsakymas į patarimą arba objektyvų komentarą:

(54) – *Tai kiek jau užraukei?*

– *Tris.*

– *Mažokai, brolau. Reikėjo išspausti bent keturias <...>.*

– ***Kad*** *tas laikas nesimėto.“* [Sawicki 2012]

2.8 atsakas į nepiktavališką pareiškimą, kuris sutrikdo pašnekovą:

(55) – *Tau mokytoja linkėjimus siunčia.*

– *Mokytoja? Ar ta jaunoji?*

– *O kokia dar yra kita? Mūsų mokytoja.*

– ***Kad*** *aš jos beveik nepažįstu, tik...*. [Sawicki 2012]

2.9 išreiškiančius pašnekovo pasakyto turinio nesupratimą:

(56) – *Tai sveikinu, Albinai, iš visos širdies.*

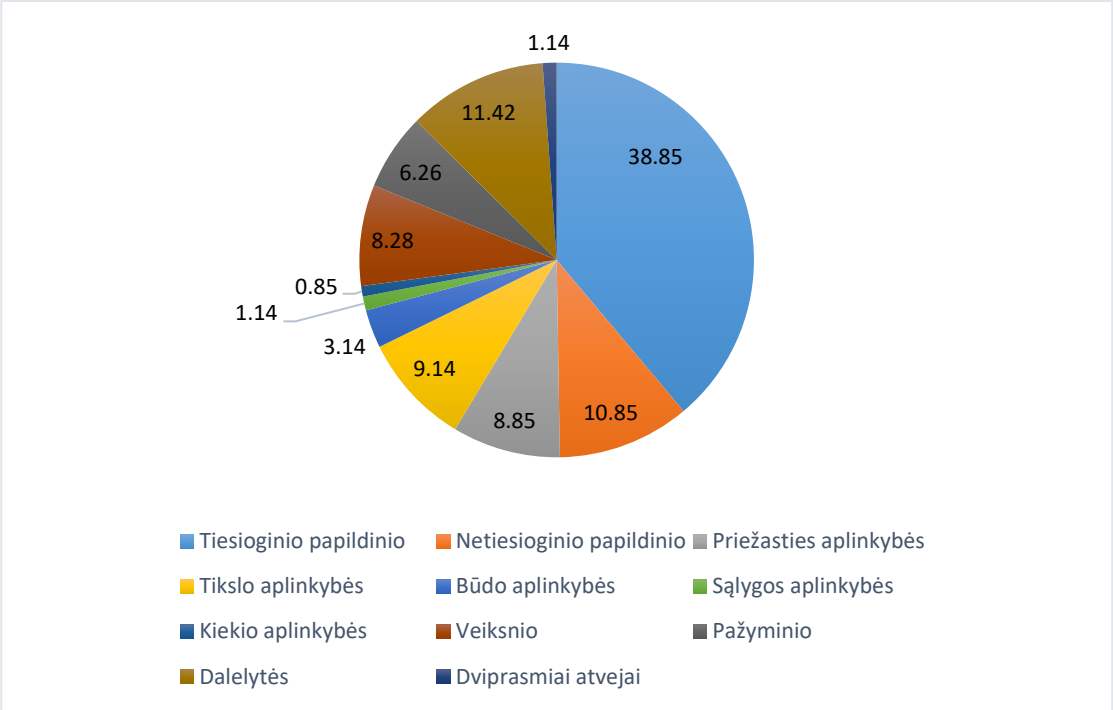
– ***Kad*** *nežinau, dėl ko.* [Sawicki 2012]

Reikėtų pastebėti, kad Sawicki dalelyčių analizėje atsiskleidžia ribiniai atvejai *(43–47)*, kai jungtuku *kad* jungiami ne sakinio dėmenys, o keli diskurso segmentai, – diskurso lygmeniu, panašu, jungtukas *kad* plėtoja kitas pragmatines reikšmes, į kurias šiame darbe ir bandoma atskirai atkreipti dėmesį.

2. Jungtuko *kad* funkcijos DLKT

Išanalizavus 350 pavyzdžių su jungtuku *kad* buvo rasta 136 tiesioginio ir 38 netiesioginio papildinio šalutinių sakinių – tai yra dažniausiai pasitaikanti šalutinių sakinių su *kad* pozicija (iš viso 174 atvejai). Tai pagrindžia faktą, kad jungtukas *kad* dažniausiai funkcionuoja komplementiniuose sakiniuose. Adverbialinių sakinių pasitaikė taip pat nemažai – 81 atvejis. Juos sudaro tikslo (32), priežasties (31), būdo (11), sąlygos (4) ir kiekybės (3) aplinkybių šalutiniai sakiniai. Kitų funkcinių tipų sakinių buvo rasta daug mažiau: veiksnio (29) ir pažyminio (22). Jungtukas *kad* funkcionuoja ir kaip dalelytė (40). Keleto sakinių interpretacija buvo dvejopa (4).

Pateikta diagrama parodo, kiek procentų sudaro kiekvienas funkcinis sakinių tipas:

*Lentelė 1. Funkciniai sakinių su **kad** tipai*

2.1 Papildinio funkcija

2.1.1 Tiesioginiai papildiniai

Akuzatyvo pozicija

Didžiausią komplementinių predikatų grupę sudaro komunikacinės reikšmės veiksmažodžiai (*sakyti, pasakoti, tarti, pareikšti, šnabždėti, tvirtinti, minėti, pažadėti, liudyti, švapsėti, paaiškinti*). Pavyzdžiuose matyti, kad veiksmažodžio *sakyti* formos prisijungia šalutinius sakinius su skirtingomis nuosakomis:

(57) *Ji abejojo, ar ras Edvardą namie, tačiau jei ne,* ***pasakys*** *žmonai, kad jam perduotų: skambino Vega, ji ištekėjo ir išvyksta visam laikui į užsienį.*

(58) *Svečių vardu atsistojęs padėkoti šešiasdešimtmetis* ***pasakė,*** *kad diskusija (beje, kaip visada), žinoma, labiau praturtinusi juos, poetus, nei šeimininkus, todėl jis savo ir kolegų vardu jiems nuoširdžiai dėkojąs.*

(59) *Jis nori vesti Anusią.* ***Sako****, kad ves.*

Komunikacinis veiksmas, turintis konkrečią intenciją, nukreiptą į kitą objektą, išreiškia kalbėtojo norą, kad įvyktų veiksmas (jis gali potencialiai įvykti), ir atspindi kalbėtojo valią (57), todėl šalutiniame dėmenyje atsiranda tariamoji nuosaka (deontinis modalumas). Tokio tipo veiksmažodžiui prisijungus šalutinį dėmenį su tradicinėse lietuvių kalbos gramatikose skiriama netiesiogine nuosaka (58) išreiškiamas netiesiogiai patirtas veiksmas, t. y. žinios gautos iš kitų šaltinių (evidencialumo kategorija). Pavyzdys su tiesiogine nuosaka (59) gali būti vertinamas teiginio teisingumo atžvilgiu.

Nors komunikacinis veiksmas *sakyti* gali prisijungti šalutinius sakinius su įvairiomis nuosakomis ir geba jomis reikšti skirtingą modalumą, tai būdinga ne visiems šios grupės komplementiniams veiksmažodžiams:

(60) *Tik* ***pažadu****, kad įvykis bus tokio sukrėtimo, kad auka ar jos artimieji – niekada po jo nebeatsigaus, kad ir kiek metų praleistų pas psichoanalitiką*.

(61) *Pati Nomeda* ***liudijo****, kad Fredas nenaudojo didelės prievartos – jam ir be to merginų užtenka į valias.*

(62) *Paskui išgirdau jį sugrįžtant ir dar nuklausiau, kaip Kijotas jam* ***šnabžda****, kad irgi jaučiasi lyg apdujęs ir norėtų kvėptelt gryno oro.*

Faktinis veiksmažodis *pažadėti* (60) nusako kalbėtojo įsitikinimą dėl būsimo įvykio ateityje (jo realumą), o *liudyti* (61) nurodo kalbėtojo įgytas žinias per patyrimą (tiesos kriterijus), todėl prisijungia

šalutinį dėmenį su tiesiogine nuosaka (tai lemia minėtų veiksmažodžių semantika). T. p., kaip ir *liudyti*, komplementinis veiksmažodis *šnabždėti* siejamas su dabarties patyrimu, tačiau kitaip, nei aptartieji predikatai, jis neturi priklausomos laiko nuorodos.

Darbe pasitaikė ir komunikacinės reikšmės sudėtinių veiksmažodžių (su dalyviais, bendraties formomis):

(63) ***Leiskit pranešti**, pone vyresnysis leitenante, kad viskas, ką pasakoju, yra gryniausia tiesa.*

(64) <...> *Nes jei **būčiau** tau **pasakęs**, kad einu susitikti su draugais, būtum neleidusi.*

Komunikacinė išraiška *būčiau pasakęs* (64), išreiškianti galimumą, yra linkusi prisijungti šalutinį sakinį su tiesiogine nuosaka, nes turi sąlygos atspalvį su išreikšta veiksmo pasekme, o *leiskit pranešti* (63), taip pat prisijungusi tiesioginės nuosakos dėmenį, atlieka deklaratyvinę funkciją ir išreiškia kalbėtojo žinias apie pateikiamą faktą – akivaizdu, kad teiginys yra teisingas.

Aptariant komplementinių sakinių, užimančių akuzatyvo poziciją, grupę, minėtini ir kiti komplementiniai veiksmažodžiai, išreiškiantys jutimus (*jausti, pastebėti, matyti, žiūrėti, patirti*):

(65) *Tik vakare **pajutau**, kad visiškai išseko jėgos.*

(66) *Ir vienu akimirksniu Grigas **žiūri**, kad arkliai kojomis nebesiekia žemės, žiūri, kad ir vežimėlis nebesiekia, kad visi jie jau plaukia aukštai <...>*

(67) *Priešingai, ji **pastebėjo**, kad jis tapo žymiai lygesnis.*

Visais atvejais šalutinis dėmuo išreiškiamas tiesioginė nuosaka. Tai galima pagrįsti tuo, kad visi jutiminiai veiksmažodžiai yra orientuoti į konkretų reiškinį kalbėjimo momentu, t. y. akimirkos užfiksavimas ir jos apibūdinimas laiko atžvilgiu yra vienu metu (subjektas įgyja žinias savo patyrimu).

Taip pat pasitaikė šiai grupei priskirtinų sudėtinių veiksmažodžių atvejų:

(68) *Jeigu esi su žmogumi, kuris tau **leidžia pajusti**, kad visados grįžti į savo namus, bet kuri vieta gali būti smagi gyventi.*

(69) <...> *Tačiau jeigu kas būtų užmetęs akį pro grotuotą langą į Šveiko kamerą, **būtų išvydęs**, kad po rusiška Šveiko miline vienoje lovelėje miega du žmonės ir iš po milinės kyšo dvi poros batų.*

Šios tiesioginės subjekto jutimo išraiškos t. p. turi polinkį prisijungti tiesiogine nuosaka išreikštus komplementinius sakinius, nes gali reikšti tiek realius (68), paremtus jutimais, tiek nerealius (69) įvykius, kuriems būdingas sąlyginis tikimybės elementas.

Pasitaikė ir keli suvokimą (*suprasti, suvokti*) išreiškiantys komplementiniai veiksmažodžiai:

(70) *1907-aisiais, kai gerai žinomas kolekcininkas Alansonas Bryanas* ***suprato****, kad nušovė paskutinius tris juodųjų mamos pavyzdžius <...> sakė, kad ši žinia jį „užliejo džiaugsmu“.*

(71) *Ji nuėjo į kapines tikėdamasi rasti jose ramybę, bet po susitikimo su pavaduotoju Skotu* ***suvokė****, kad su Denio mirtimi nebus taip lengva susitaikyti.*

Šie komplementiniai veiksmažodžiai laikytini faktiniais (turi tikrumo elementų), todėl prisijungia tiesioginės nuosakos komplementinį sakinį, sietiną su paties subjekto patirtimi (70) arba tam tikru įsitikinimu fakto realumu (71). Faktiškumo dimensiją sustiprina ir komplementinių predikatų būtojo laiko formos.

Mąstymo proceso (*manyti, nutarti, nuspręsti*) reikšmės predikatai įprastai valdo sakinius su tiesiogine nuosaka:

(72) *Jeigu* ***nuspręsi****, kad nori rašyti, aš už.*

(73) ***Manau****, kad kelio atgal nebėra.*

(74) ***Pamaniau****, kad ji turėtų būti kokia nors aktorė.*

(75) *Atvirai kalbant,* ***maniau****, kad Klarkas Deilis net nesugebėtų sukviest kaimynų į talką, ką jau kalbėti apie streiką.*

Komplementinis veiksmažodis *nuspręsti* (72) dėl semantinių ypatybių yra linkęs prisijungti tik tiesioginės nuosakos šalutinį dėmenį, kuris orientuotas į realų reiškinį ateityje. Vis dėlto čia svarbiau akcentuoti episteminius predikatus. Veiksmažodis *manau* (73) gali būti laikomas evidencialumo žymikliu, nes kalbėtojas, remdamasis savo patirtimi ar iš kitų šaltinių įgytais faktais (akivaizdu, kad sprendimas priimant apsvarsčius visus galimus variantus), pateikia išvadą. Nors kalbėtojas tarsi neišreiškia įsitikinimo savo žodžių turiniu, vis dėlto faktiškumo laipsnis čia yra gana ryškus. Įsitikinimo laipsnis mažėja šalutiniame sakinyje vartojant tariamąją nuosaką: kalbėtojas per mažai pasitiki savo jutimais, kad galėtų pateikti tvirtą nuomonę ar išvadą, ir pasirenka tariamąją nuosaką su tariamosios nuosakos veiksmažodžiu *turėtų būti* (74), kuris veikia kaip faktyvios implikacijos rodiklis (hipotetiškumo dimensija). Tariamoji nuosaka su stiprinamąją dalelyte *net* (75), kurią lydi įterpinys su nuoširdumo išraiška (*atvirai kalbant*), suponuoja kalbėtojo vertinimą kaip galimą.

Sakiniuose su žinojimo (*žinoti*) reikšmės predikatais pasitaikė tik tiesioginės nuosakos sakiniai:

(76) *Jis* ***žinojo****, kad šitokiu minkštaširdiškumu priešas tikrai negarsėja.*

(77) *Žinau, mielas kolega, aš irgi* ***žinau****, kad Mickevičius nebuvo entomologas.*

Šie komplementiniai veiksmažodžiai yra faktinės reikšmės predikatai (kalbantys žino, kad pateiktas faktas yra tiesa), t. y. jie veikia kaip episteminio modalumo žymikliai.

Panašią situaciją matome ir sakiniuose su mąstymo proceso (*galvoti, įsivaizduoti, prisiminti, tartis*) komplementiniais veiksmažodžiais, pavyzdžiui:

(78) *Paskui **prisiminiau**, kad taip niekada ir neapverkiau tėvo mirties.*

Komplementinis veiksmažodis *prisiminti* taip pat, nors ir silpniau, išreiškia kalbėtojo turimas žinias (kurios laikinai buvo pamirštos), todėl valdo šalutinį dėmenį su tiesiogine nuosaka.

Pasitaikė ir tarpinį – tarp fizinio ir mentalinio – veiksmą (*padaryti, parodyti*) išreiškiančių veiksmažodžių:

(79) *Svarbiausia, ko jiems reikia, tai kuo nors **parodyti**, kad jie gerbiami kaip žmonės.*

(80) *Aš **padarysiu**, kad jis tą skolą grąžintų su gerais procentais.*

Veiksmažodis *padarysiu* (80) su šalutiniame dėmenyje esančia tariamąja nuosaka išreiškia kalbėtojo valią (deontinis modalumas), o veiksmažodžiu *parodyti* (79) išreikštą propoziciją galima vertinti teisingumo požiūriu, nes turi episteminio modalumo bruožų (faktą galima įrodyti).

Pasitaikė ir du veiksmažodžiai, išreiškiantys tam tikrą turinio žymėjimą (*reikšti*):

(81) *Tai **reiškia**, kad vienos radiokarboniniu metodu nustatytos datos yra labiau abejotinos negu kitos.*

(82) *Jis pažvelgė į mane ir pakėlė pirštą. Tai **reiškė,** kad turiu atidaryti duris.*

Komplementinis veiksmažodis *reikšti* veikia aiškinamuosiuose sakiniuose, prisijungia tiesioginės nuosakos šalutinį sakinį ir išreiškia deontinę būtinybę (82) (pastarąją rodo leksinis žymiklis – veiksmažodis *turėti*), kitaip įpareigojimą kažką atlikti (modalinis veiksmažodis *turiu*), arba patikrintą fakto realumą (81) – episteminis modalumas.

Genityvo pozicija

Dažniausiai genityvo poziciją užima mąstymo procesą, konkrečiau tikėjimą(si) (*tikėtis, viltis*), reiškiantys komplementiniai veiksmažodžiai:

(83) *Žinok, aš tau atleidau, kad prieš daugelį metų mane palikai, tave myliu visa širdimi ir kiekvieną dieną **tikiuosi**, kad tu sugrįši pas mane.*

(84) ***Viliuosi**, kad ji mirs anksčiau už mane, be manęs ji žiemą negailestingai pražūtų.*

Episteminio modalumo predikatai *tikėtis* ir *viltis* išreiškia protinės veiklos procesą (83, 84). Abu pavyzdžiai žymi priežastingumą ir turi episteminio modalumo bruožų, nes subjektų *tikėjimas* suponuoja tam tikrą žinojimo reikšmę: *tikimasi* (83), kad reiškinys įvyks, nes tam yra priežastis (*nes atleidau*), ir *viliamasi* (84) todėl, nes tam yra priežastis (*nes pražūtų*). Įsitikinimo reikšmę (taip pat psichinė būsena) turi ir atraminiu predikatu einantis būdvardis *būti tikru* (dėl ko?):

(85) „*Frida paspaudė akceleratorių ir* ***buvome tikros****, kad jau viskas.*“

Kaip ir anksčiau aptartuose atvejuose, čia yra tam tikras priežasties elementas, tačiau nuosaka neišreikšta.

Komunikacinio veiksmo išraiškos (*sakyti*; *pareikalauti*) išreiškia skirtingas kalbėtojo intencijas, todėl modalumo atžvilgiu jos skiriasi:

(86) *Dženseni, kaip ir kitiems žmonėms, nelaikomiems įtariamaisiais, kortelę su jo pirštų atspaudais grąžino, tik* ***nepasakė****, kad kopijos liko byloje.*

(87) *Josephas Banksas buvo žymiausias Anglijos botanikas, o Endeavour jūrų ekspedicija – toji, kurioje kapitonas Cookas žemėlapyje pažymėjo 1769-ųjų Veneros tranzitą ir* ***pareikalavo****, kad Australija būtų prijungta prie Britų imperijos <...>*

Šnekos akto veiksmažodis *pasakyti* išreiškia faktą, kurio realumas kalbėtojui žinomas (86), todėl šalutinis dėmuo išreikštas tiesiogine nuosaka. Kai veiksmažodis žymi kalbėtojo norą (87), sakinys tampa skatinamuoju ir atlieka „valios“ raiškos funkciją (tariamoji nuosaka) – deontinis modalumas.

Į šią grupę patenka ir vienas sudėtinis predikatas su neasmenuojamąja veiksmažodžio forma:

(88) ***Galiu patikinti*** *jus, kad visi „Gyvūnijos pasaulio“ skaitytojai yra nepaprastai smalsūs žmonės.*

Dinaminio modalumo veiksmažodis *galėti* nurodo kalbėtojo turimas žinias apie kalbamą objektą, todėl šalutinio sakinio dėmuo išreiškiamas tiesiogine nuosaka.

Vidinės būsenos veiksmažodžių (*bijoti, būti patekintu, užsispirti*) pasitaikė taip pat daug:

(89) *Galų gale norėjau papasakoti jums visą tiesą, o mama* ***užsispyrė****, kad apie tai negali būti nė kalbos...*

(90) *<...> [jis]* ***buvo patenkintas*** *visai atskiru vieno kambario nameliu, kurį jam išnuomojo Vaira, buvo patenkintas, kad rado prieglobstį.*

Reiškinio, realiai įvykusio praeityje, rezultatas – kalbėtojo būsena (90), turėjusi realų pagrindą susiformuoti, todėl komplemento sakinys išreiškiamas tiesiogine nuosaka. Kitas pavyzdys išreiškia epistemin modalumą su modaliniu veiksmažodžiu *negali būti* (91), pateikiantį visuotinę normą.

Atskirai aptartinas nuogąstavimo išraiškos *bijoti* predikatas:

(91) ***Bijojau****, kad jei bėgsiu prie durų, įsmeigs peilį į nugarą.*

(92) *Aš tik* ***bijau****, kad tu nepabėgtum.*

Epistemin modalumą išreiškia abu pateikti predikatai (91, 92), nes šalutiniame dėmenyje pateikiamas galimas veiksmas: kalbėtojas suponuoja fakto realumą remdamasis savo turimomis

žiniomis (91) arba veiksmo galimumu (92), tačiau pastarasis atvejis išreiškia ir kalbėtojo norą, kad jis neįvyktų (deontinis modalumas), kuris išreiškiamas tariamąją nuosaka ir neiginiu (*nepabėgtum*).

Atkreiptinas dėmesys ir į kitą – norėjimo veiksmažodžių (*norėti*) – grupę:

(93) *Dievaži, senuk, aš niekada* ***nenorėjau****, kad manęs bijotų.*

(94) *Jis* ***nori****, kad klausinėčiau apie smulkmenas.*

Modalinis veiksmažodis *norėti* visuomet prisijungia šalutinius sakinius su tariamąją nuosaką, nes kalbėtojas išreiškia pageidavimą (savo valią), t. y. apibūdinamas subjekto veiksmas, todėl tokios išraiškos apibūdintinos kaip deontinės.

Aptarti reikėtų ir mąstymo (*manyti*, *žinoti*, *suprasti*) reikšmės predikatus:

(95) *Kam jūs imat arklį iš mano nebylio, ar* ***nežinot****, kad nieko negalima iš jo imti?..*

Šis pavyzdys rodo dvejopą modalumo raišką – propozicija suponuoja turimų žinių apie pasaulį faktiškumą *(nežinot*), tačiau šalutiniame dėmenyje atsiranda neveikiamosios rūšies dalyvis *negalima*, išreiškiantis veiksmo atlikimo negalimumą (suvokiama kaip įsakymas kažko nedaryti) ir evidencialumą (žinios gautos iš kitų šaltinių), todėl toks variantas laikytinas tarpiniu tarp episteminio ir deontinio modalumo. Tą pačią nuosaka randame ir sudėtinių predikatų pavyzdžiuose, išreiškiančiuose tam tikrą mąstymo procesą (ar būseną):

(96) *Jis* ***negalėjo suplanuoti****, kad moteris pirmą paims kaip tik jo atviruką*.

(97) Ar neturėtume susirūpinti, kad kiti gali netekti šios teisės?

Modalinis veiksmažodis *negalėti* (97) propozicija išreiškia faktą, kuris yra realus ir galimas patikrinti – kalbantysis žino sakant tiesą, arba komplementinis tariamosios nuosakos veiksmažodis *neturėtume* (98) prisijungia šalutinį sakinį su tiesiogine nuosaka, kurioje yra modalinis veiksmažodis galėti, išreiškiamas fakto teisingumas.

Likę predikatai, valdantys sakinius su *kad*, konkrečių grupių nesudaro (*pasiekti, laukti, trūkti, nužudyti, reikšti*).

(98) ***Trūko*** *tiktai mirksnio, kad tas mano draugas stotų mano vietoj!..*

(99) *Jeigu negali įrodyti, tai dar* ***nereiškia****, kad jie nekalti.*

Nors keli atvejai, šiuo atveju (99) pavyzdys, rodo predikatą prisijungiant tiesioginės nuosakos šalutinį dėmenį, išreiškiantį patikrintą fakto realumą, kitaip sakant, propozicija pateikiama kaip teisinga, vis dėlto šios grupės predikatai dažniausiai prisijungia šalutinį sakinį su tariamąją nuosaka. (98) pavyzdyje išreikštas įvykio galimumas (nereali sąlyga) – propozicija negali būti patikrinta, tačiau

tikimybė, kad įvykis galėjo įvykti, yra juntama. (98) pavyzdys gali būti interpretuojamas ir kaip pažyminio sakinys.

2.1.2 Netiesioginiai papildiniai

Instrumentalio pozicija

Daugiausia sakinių pasitaikė su sąmonės procesą – *įsitikinimą, tikėjimą* – išreiškiančiais veiksmažodžiais. Vieni jų valdomi paprastųjų veiksmažodžio formų:

(100) *Nuo to laiko Tavęs jau nebematėm ir beveik **nebetikėjom**, kad Tu dar gyvas.*

(101) *Iš pradžių jis galvojo tik apie sūnų Ričardą, vėliau **įsitikino**, kad toks žaidimas galėtų bent jau iš dalies pakeisti draudžiamas tikybos pamokas.*

Episteminis predikatas *įsitikinti* (101), turintis rezultato reikšmę, prisijungia šalutinį dėmenį su tariamąją nuosaka, o šalutinio dėmens modalinis veiksmažodis *galėti* reiškia, kad teiginys gali būti vertinamas kaip galimas. Neiginio forma pavartotas episteminis veiksmažodis *tikėti* (mąstymo procesas) prisijungia tvirtinimą išreiškiantį komplementinį sakinį, orientuotą į pašnekovą (100), be to, kaip ir (83, 84) pavyzdžiuose, jis žymi priežastingumą.

Kiti šios grupės komplementiniai sakiniai valdomi sudėtinių veiksmažodžių formų (su būdvardžiais arba dalyviais):

(102) *Tačiau mes **neturim būti įsitikinę**, kad Ernstų nužudymas – dar vienas to paties maniako nusikaltimas.*

(103) *Mošė **buvo beįsitikinąs**, kad tokia trijulė yra pagrįsta savitarpio neištikimybe.*

(104) *Dar šokių salėje jis **būtų įsitikinęs**, kad nėra jokio draugo kariniame jūrų laivyne ir kad namuose nebus nieko, kas sukliudytų jo šios nakties planus.*

Modalinis veiksmažodis *turėti būti* (102) su episteminiu rezultato reikšmės predikatu *įsitikinti* prisijungia šalutinį dėmenį su tiesiogine nuosaka, nes išreiškiamas faktas su patikrintomis kalbėtojo žiniomis apie pasaulį. Panašiai yra ir su proceso veiksmažodžiu, greitai pasieksiančiu rezultato būseną: veiksmažodžiu *buvo* ir esamojo laiko veikiamosios rūšies dalyviu *beįsitikinąs* išreiškiamas vieno veiksmo vyksmas kito metu (tarpusavio santykio raiška), todėl turi realumo požymių (103). Tariamosios nuosakos predikatas *būtų įsitikinęs* (104) išreiškia rezultatinę būseną, kuri tikrai būtų įvykusi, nes kalbėtojas turi faktinių žinių ir teiginys turi tikrumo elementų.

Paskutiniai minėtini predikatai – sudėtinės veiksmažodžių formos su neasmenuojamąja veiksmažodžio forma, išreiškiančia *rūpinimąsi*:

(104) *Ak, kodėl Švenčiausiasis, tebus pagarbintas per amžius, būdamas toks išmintingas,* ***negalėjo pasirūpinti****, kad ši upė sustotų sekmadieniais, nes jūs, stabmeldžiai, vis tiek niekuo netikite ir niekinate šventadienio poilsį!*

Rezultatinis, epistemiškai patikslintas ir neigimą išreiškiantis veiksmažodis *negalėjo pasirūpinti* (104) valdo šalutinį sakinį su tariamąją nuosaka, kuri turi tikimybės bruožų – fakto nerealumo su daline tikimumo bruožais išraiška.

Komplementiniai komunikacinės reikšmės veiksmažodžiai kaip *sakyti* nėra tvirtinamieji, t. y. jie neturi tiesos kriterijaus, todėl gali prisijungti šalutinį sakinį su nepriklausoma nuosaka, o kiti šios grupės predikatai kaip *pažadėti, liudyti* prisijungia tik tiesioginės nuosakos komplementus, nors jie nėra nei tvirtinamieji, nei suponuoja galimą propoziciją. Pusiau faktyvūs komplementiniai veiksmažodžiai *matyti, patirti, pastebėti*, išreiškiantys subjekto jutimus, taip pat ir mąstymo proceso predikatas *suprasti*, iš esmės suponuoja teisingą propoziciją, todėl dažniausiai prisijungia šalutinius sakinius su tiesiogine nuosaka. Modaliniai predikatai *manyti*, kurie yra epistemininiai ir nefaktyvūs, gali prisijungti tiesioginės arba tariamosios nuosakos komplementinius sakinius – tai priklauso nuo kalbėtojo įsitikinimo laipsnio, aptariant konkretų reiškinį. Epistemininiai faktyvūs (*žinoti*) prisijungia tiesioginės nuosakos šalutinį dėmenį, nes propozicija suponuoja faktinę tiesą. Veiksmažodis *reikšti* nurodo kalbėtojo intenciją kažką išskirti, nurodyti, todėl šis predikatas neprisijungia konkrečios nuosakos (semantiškai nuosaka nėra pagrįsta). Noro raiškos (*norėti*) ir tikėjimo *(tikėti*) predikatai prisijungia tik tariamąją (*norėti*) arba tik tiesioginę nuosakas (*tikėti*) – čia skirtumas grindžiamas „valios“ komponentu, kuris išreiškia kalbėtojo pageidavimą, kad įvykis įvyktų (*norėti*). Kai komplementas įgyja rezultatinę reikšmę (*įsitikinti*), prisijungia tik tiesioginės nuosakos dėmenis, nes predikatas išreiškia propozicijos pagrįstumą (tiesos komponentas). Reikalavimą išreiškiantys komunikaciniai predikatai (*pareikalauti*) prisijungia tik tariamosios nuosakos dėmenis, nes išreiškiamas kalbėtojo valios aktas. Nuogąstavimo predikatai (*bijau*) turi sąlyginį tiesos modalumą, todėl gali prisijungti tiek tiesioginės, tiek tariamosios nuosakos dėmenis (propozicija išreiškiamas lūkesčių galimumas).

2.2 Aplinkybių funkcija

Netiesioginio prijungimo sakinių (aplinkybių) šiame darbe pasitaikė palyginti nemažai (81 sakinys). Didžiąją dalį jų sudaro tikslo (32) ir priežasties (31) šalutiniai sakiniai. Kitų rūšių aplinkybių pasitaikė žymiai mažiau: būdo (11), sąlygos (4) ir kiekybės (3).

2.2.1 Tikslo aplinkybė

Šalutinius tikslo sakinius paprastai valdo veiksmažodžiai, išreiškiantys konkretų aktyvų (paprastai judėjimo) veiksmą: *ateiti, atnešti, gerti, išeiti, ištraukti, mostelėti , nufotografuoti, paduoti, pakišti, patapšnoti, patraukti, pribaigti, traukti, sulėtinti, užimti, užspausti.* Taip pat pasitaikė komunikacinius veiksmus (*apmokyti, aprėkti, pasakyti, šaukti*), mentalinius procesus (*galvoti, išprotėti, slėpti*), nuostatą (*stengtis*) ir pozicinį veiksmą (*sėdėti*) išreiškiančių veiksmažodžių, kurie visuomet valdo šalutinį dėmenį su tariamąją nuosaka:

(105) *Po mašinėle **pakišau** sulankstytą megztinį, kad bent kiek slopintų stuksenimo garsą.*

(106) *Visai nuleidau lango stiklą ir **šaukiau** Vitai, kad ateitų į mano namus Kūčių vakarą, sakiau, susirinks mano dukterys, bus ramu, paskui nuvažiuosim į kapines <...>*

(107) ***Slėpiau** nuo jūsų, kad ir jūs galėtumėte nustebti.*

Pirmuoju atveju (105) komplementinis veiksmažodis išreiškia įvykio veikslą (baigtinį veiksmą), o šalutinis dėmuo išreiškia galimą (tikėtiną) rezultatą. Kalbėtojo valios elementas atsispindi kitame (106) pavyzdyje, nes veiksmažodis išreiškia prašymą, orientuotą į objektui (deontinis modalumas). Kai šalutiniame dėmenyje veikia modalinis veiksmažodis *galėti* su bendratimi (107), išreiškiama galimybė, kuri tiesiogiai priklauso nuo situacijos dalyvio (episteminis modalumas).

Pasitaikė ir keli sudėtinio veiksmažodžio pavyzdžiai:

(108) *Mes, taip sunkiai dirbantys, kad padėtume sau ir savo pacientams grumtis su juos persekiojančiais ir kamuojančiais demonais, iš tikrųjų **galime išsigelbėti** sprukdami.*

(109) *<...> jis **troško prasmegti** kiaurai žemę, kad tik niekas jo nematytų su keturiomis pagyvenusiomis damomis <...>*

(108) pavyzdžio sakinio struktūra nėra įprasta tikslo sakiniams, nes šalutinis dėmuo paprastai eina po pagrindinio dėmens, o čia matomas interpozicijos (šalutinio dėmens įsiterpimas į pagrindinį) atvejis. Tokiu būdu pabrėžiamas (išryškinamas) veiksmo tikslas su ryškiu „valios“ komponentu: kalbėtojas pagrindiniame dėmenyje išreiškia galimybę pakeisti esamą padėtį (episteminis modalumas), o tariamosios nuosakos buvimas šalutiniame dėmenyje išreiškia kalbėtojo valią, orientuotą į kolektyvinį subjektą. Subjekto norą išreiškiantis komplementinis veiksmažodis *trokšti* (109) prisijungia šalutinį dėmenį su tariamąją nuosaka, nes faktas neturi realumo požymių (negali būti patikrintas, bet norimas, kad įvyktų. Šis sakinys turi ir papildomą geidžiamumo (*kad tik*) rodiklį.

Atskirai aptartinas ir būties reikiamybę išreiškiantis veiksmažodis su būdvardžiu:

(110) *Bet, tarp mūsų šnekant, **reikia būti mazochistu**, kad dirbtumei tokiomis sąlygomis.*

Deontinė išraiška reikia būti išreiškia abstrakčią propoziciją ir atskleidžia priežasties–padarinio santykius tarp pagrindinio ir šalutinio dėmenų (potencialinis valios komponentas), todėl prisijungia šalutinį sakinį su tariamąją nuosaka.

2.2.2 Priežasties aplinkybė

Plačiausia grupė – emocinę būseną išreiškiantys veiksmažodžiai, tokie kaip *džiaugtis, nustebti, trokšti, graužtis, džiaugtis, gailestauti*:

(111) ***Džiaugiuos**, kad tau patiko mano planas.*

(112) *Angliakasiai, iškilę iš gelmių šeštą valandą, **nustemba**, kad dar nesutemę.*

Veiksmažodis *džiaugtis* (111) čia prisijungia tiesioginės nuosakos šalutinį dėmenį, nes propozicija išreiškia realų veiksmą, kuris įvyko praeityje, ir subjektas gali patikrinti fakto tikrumą. Evidencialumą išreiškianti netiesioginė nuosaka (112) rodo subjekto reakciją į netikėtai patirtą veiksmą, o propozicijos informacijos šaltinis – subjekto jutimai.

Kartais pasitaiko ir tokių atvejų, kai interpretacija (šiuo atveju, su veiksmažodžiu *džiaugtis*), yra dvejopa:

(113) *O aš tik **džiaugiausi**, kad mėnesių mėnesius galiu neit į mokyklą.*

Tokius sakinius galima laikyti ir papildiniais (*kuo džiaugėsi?*), ir priežasties aplinkybėmis (*dėl kokios priežasties džiaugėsi?*). Kadangi faktas suprantamas kaip tiesa, valdoma tiesioginė nuosaka, t. y. modalinis veiksmažodis *galėti* nurodo, kad subjektui suteikta teisė elgtis pagal savo norą, ir tai jam sukelia tam tikrą emocinę būseną *(džiaugsmą*) – subjektui suteiktą leidimą suponuoja aplinkybės.

Reikėtų paminėti ir šiai grupei priskirtinas sudėtinių veiksmažodžių predikatus su būdvardžiais (*jaustis kaltu*), prieveiksmiais (*pasijusti smagiau, būti ramiau*) ir veiksmažodžiais (*trokšti prasmegti*), pavyzdžiui:

(114) *Pasakė ir **pasijuto smagiau**, kad nors su paskutiniu sakiniu nereikėjo meluoti.*

Tiesiogine nuosaka (114) išreikštas šalutinis dėmuo rodo, kad subjekto būsena tiesiogiai priklauso nuo tuo pačiu metu vykusio kito veiksmo su neepisteminiu modaliniu veiksmažodžiu *reikėti*, išreikštu su neiginio prefiksu – deontinis modalumas.

Labai dažnai priežasties aplinkybės sakinius padeda nustatyti šalia predikato (arba toliau nuo jo) einantis atliepiamasis žodis *todėl* arba prielinksninė konstrukcija *dėl to* pavyzdžiui:

(115) ***Bijo todėl**, kad dažniausiai sąlygas nustato merginos.*

(116) *Ir dar labiau **gailestauju dėl to**, kad per gyviausią pokalbį jo intelektas visada gražiai sutarė su jo charakteriu, o pirmojo atradimai – su antrojo arogancija.*

Baimės būseną reiškiantis veiksmažodis (115) siejamas su šalutiniame dėmenyje išreikštu ir visuotine norma tapusiu teiginiu (fakto realumas), o kitame pavyzdyje (116) subjekto atliekamas veiksmas (*gailestavimas*) orientuotas į praeityje vykusį veiksmą.

Priežasties aplinkybės sakiniuose pasitaikė ir mentalinius (*laukti*), fizinius (*dirbti, išeiti, nepamiršti atitraukti, mėginti dangstyti*), komunikacinius veiksmus (*pasirodyti, šaipytis*) išreiškiančių atraminių žodžių bei neiginių (*nesijuokti, nepalikti*), pavyzdžiui:

(117) *Tik kai tą lėkštę padėsi, **nepamiršk** iškart **atitraukti** rankos, kad gyvūnas nepagalvotų, jog tai jo vakarienė.*

(118) *O dabar ir tie Karolinos kavalieriai **šaiposi**, kad pats Kristus žmonių linksmybei parūpino vyno...*

(117) pavyzdyje sudėtinis veiksmažodis išreiškia liepimą (deontinis modalumas), o šalutiniame dėmenyje tariamoji nuosaka išreiškia būsimo veiksmo galimumą įvykti (fakto patikrinti neįmanoma, tačiau subjektas suponuoja galima veiksmą remdamasis savo patirtimi arba žiniomis). Veiksmo procesą išreiškiantis veiksmažodis *šaipytis* (118) šalutiniame dėmenyje pateikia duomenis apie praeityje įvykusį įvykį, kuris faktiškai patvirtintas ir yra teisingas.

2.2.3 Būdo aplinkybė

Šalutinius būdo aplinkybės atvejus galima sugrupuoti į: 1. atraminius veiksmažodžius su atliepiamuoju žodžiu *taip* arba be jo, 2. atraminius prieveiksmius su atliepiamuoju žodžiu *taip*.

Daugiausia atvejų pasitaikė su adverbialiniais veiksmažodžiais, prisijungusiais atliepiamąjį žodį *taip*, pavyzdžiui:

(119) *Leisdamas su ja naktis, aš irgi **taip įpratau** prie tų garsų, kad juos pamėgau.*

(120) *Mokytojas **atsistojo taip**, kad galėtų matyti piešinį iš Kajaus pusės ir prisimerkęs žiūrėjo.*

Didžiąją dalį pavyzdžių sudaro tiesioginės nuosakos sakiniai. (119) pavyzdyje yra matoma veiksmų grandinė, suformavusi galutinę subjekto būseną (tas faktų priklausomumas išreiškia fakto realumą), o tariamosios nuosakos atvejis (120) su modaliniu veiksmažodžiu *galėti* paaiškina subjekto atliktą veiksmą, kuriuo stengiamasi pakeisti situaciją (padaryti ją galimą, įmanomą).

Pasitaikė po vieną atvejį su sudėtiniu veiksmažodžiu: viename predikatyvas – veikiamosios rūšies dalyvis, kitame – bevardės giminės forma):

(121) *Mano vokai **buvo ištinę taip**, kad pastorėjo penkis kartus.*

(122) *Nuslinkus užsklandai vis dar buvo gana **tamsu**, kad galėčiau ką nors įžiūrėti <...>*

Šiuose dvejuose pavyzdžiuose taip pat aiški nuosakų skirtis: tiesioginę nuosaką turi sakinys, valdomas išorinį bruožą išreiškiančio būdvardžio (arba dalyvio) *ištinę* (121) – realumo požymis, jutimais patikrinamos žinios (pateikiama išvada), o tariamoji nuosaka valdoma bevardės giminės formos *tamsu* (122) – šis žodis čia veikia kaip rodiklis, kodėl subjektas negali atlikti veiksmo (*įžiūrėti*), nors tikėtina, kad veiksmas įvyktų, jeigu pasikeistų aplinkybės.

Nors įprasta būdo aplinkybę atskirti iš atliepiamųjų žodelių, pasitaikė vienas atvejis be jo:

(123) *Glostau nuožulnias galveles, kalbinu, meiliais žodeliais raminu, **guodžiu**, kad mama greitai atbėgs, atneš pieno, suprantu, jog jie dar žindukliai, nors akys jau regi, spindi irštvos prieblandoje.*

Veiksmažodis *guosti* šiame pavyzdyje orientuotas į netolimą ateitį (kontekste atsiskleidžianti reikšmė), todėl valdo tiesioginę nuosaką, nes šalutinis dėmuo išreiškia subjekto spėjimą, kas vyks ateityje – episteminis modalumas.

Paskutinė minėtina grupė – sakiniai su atraminiais prieveiksmiais, pavyzdžiui:

(124) *Anicetas irgi pasirodė esąs gabus aktorius, kai susirūpinęs pranešė, jog po šventės karo laivai iš netyčių **taip smarkiai** įsirėžė į Agripinos trierą, kad įdaužtas laivas negalės grįžti į Ancijų.*

Čia taip pat atsiskleidžia priežasties–padarinio santykiai, t. y. dėl vieno reiškinio negalės įvykti kitas (jie susiję tarpusavyje). Kadangi įvykių grandinėje veiksmai yra vienas nuo kito priklausomi, akivaizdus fakto teisingumo (patikimumo) bruožas.

2.2.4 Kiekybės aplinkybė

Kiekybės aplinkybės sakiniai valdomi būdvardžio, veiksmažodžio arba prieveiksmio:

(125) *Ji **reikalinga** tik **tiek**, kad per vakarėlius galėtum vaidinti gudruolį.*

(126) *Jūs vis dar **žinot tiek**, kad galėtumėt jam nors truputį padėti.*

(127) *– Šiomis dienomis Gijone **tiek daug** amerikiečių kareivių, – tęsė ji, – kad kur kas labiau apsimoka mokėti kalbėti angliškai, negu šokti.*

Visiems kiekio aplinkybės sakiniams būdingas atliepiamasis prielinksnis *tiek*, po kurio iš funkcinių jungtukų gali eiti tik vienintelis jungtukas *kad*. Dominuojanti nuosaka šalutiniame sakinyje –

tariamoji (125, 126), nes išreiškiama tikslo reikšmė. Evidencialumas matomas sakinyje su esamojo laiko neveikiamuoju dalyviu *apsimoka* (127), kuris nurodo į kolektyvinę elgesio normą.

Kaip ir *sakyti*, intensyvesnis komunikacinis veiksmas *(šaukti*) su konkrečia kalbėtojo intencija prisijungia tariamąją nuosaką, nes ryškiai atsiskleidžia kalbėtojo valios komponentas. Kai komplementiniai veiksmažodžiai išreiškia tam tikrą subjekto būseną *(džiautis, gailestauti, šaipytis, bijoti, pasijusti*), jų nuosaka – visuomet tiesioginė, nes turi realų ryšį (tikrumo elementas) su pasauliu (kitaip sakant, kalbėtojo žinios apie pasaulį yra patikrintos). Intensyvesnis *norėjimo* predikatas (*trokšti*) taip pat prisijungia tariamosios nuosakos šalutinį dėmenį, nes išreiškia savo valią, pageidavimą, kuri, kitaip nei minėti *jutimų* predikatai, negali būti patikrinta tikrumo požiūriu. Teisingumas nevertinamas išreiškiant ir reikiamybės būseną (*reikia būti*), todėl taip pat prisijungiama tariamoji nuosaka (deontinė reikiamybės, būtinybės reikšmė).

2.3 Veiksnio funkcija

Komplementinių veiksnio poziciją užimančių veiksmažodžiai dažniausiai išreiškia atrodymą, paaiškėjimą (*atrodyti*, *pasirodyti, paaiškėti)*, pvz.:

(128) *Nuolat **atrodė**, kad krentu į bedugnę, regėjau baisius vaizdus.*

(129) *Man **pasirodė**, kad jis labai entuziastingas.*

(130) ***Paaiškėjo**, kad Elvisas Kostelas yra reguliarus Le Caprice lankytojas.*

Sakinių episteminį modalumą išreiškia veiksmažodžiai *atrodyti* (128) ir *pasirodyti* (129), nes jie tiesiogiai susiję su kalbėtojo realybės patyrimu, todėl šalutinis dėmuo konstatuoja patirtą faktą (tiesioginio suvokimo kodavimas). Artimos reikšmės veiksmažodis *paaiškėjo* (130) taip pat rodo kalbėtojo turimų žinių apie pasaulį raišką (kalbantysis žino, kad faktas yra teisingas).

Tiesioginė nuosaka vyrauja ir kitoje grupėje, kurioje komplementinį sakinį prisijungia būdvardžių (arba dalyvių) bevardės giminės formos: *akivaizdu, keisčiausia, keista, manoma, panašu, nenuostabu*, *nesvarbu*:

(131) ***Keisčiausia**, kad žiūrėjo ir Filas, rodos, tenai turėjo kas nors atsitikti, pasimatyti.*

(132) *Visai **nenuostabu**, kad Kristė, Pipa, Ela ir aš staiga nusprendėme palydėti Haną iki durų ir atsisveikinti.*

(133) *Buvo **akivaizdu**, kad šie žmonės studijoje neturėjo nė menkiausio supratimo apie atstumą tarp automobilių.*

Kalbėtojas įvykį nusako remdamasis savo patirtimi, t. y. žiniomis, įgytomis per jutimus, todėl išryškėja veiksmo tikrumas (realumas) – apibendrinamoji išraiška. Reiškiamas subjektyvus požiūris į faktinę propoziciją.

Minėtina dar viena grupė, nors jai priskiriamų pavyzdžių rasta mažiau – tai predikatiniai prieveiksmiai *aišku, gerai*:

(134) *Dar **gerai**, kad leido nuimti derlių.*

(135) *– Ar savo gydomus žmones laikai draugais? Rikis pagalvojęs papurtė galvą. – Ne. **Aišku**, kad ne.*

Tokie prieveiksmiai kaip *gerai* ir *aišku* išreiškia kalbėtojo poziciją propozicijos atžvilgiu. Atkreipiant dėmesį į atraminį prieveiksmį *aišku* (135), matyti, kad tiesioginė nuosaka koreliuoja su faktyvumu, t. y. teiginio turinys turi sąsają objektyvia tikrove, nes pavyzdyje kalbėtojas nustato kategorinio patikimumo išraišką.

Dar viena veiksnio sakiniams būdinga grupė – evidencialumo (arba episteminio modalumo) reikšmės priemonės:

(136) ***Matyti**, kad jis yra tvirtas, ne toks kaip Maiklas, kurio kūnas – vieni kaulai ir oda.*

(137) *– **Matyt**, kad galvojama daryti su jais taip pat kaip Vokietijoj, – sako Žičkus, skaitęs dokumentą, – ar kitaip galima galvoti, jeigu jau yra parašytas aiškus sakinys <...>*

Nors tokie komplementiniai predikatai iš pirmo žvilgsnio turi tik evidencialumo bruožų, t. y. žinios įgyjamos kalbėtojo jutimais (136), todėl konstatuojamas faktas yra pagrįstas. Vis dėlto modalinio veiksmažodžio forma *matyt* išreiškia ir tam tikrą abejonę dėl fakto tikrumo (137) ir priklauso episteminio modalumo predikatams. Reikėtų paminėti, kad tokiuose sakiniuose jungtukas *kad* gali būti panaikintas, pavyzdžiui:

(138) *– **Matyt**, galvojama daryti su jais taip pat kaip Vokietijoj <...>*

Nors semantiškai reikšmė nekinta ir neatsiranda naujų funkcijų, panaikintas jungtukas *kad* lengviau atsiskleidžia *matyt* modalinę reikšmę (plg. su (136)).

Kartais komplementinius sakinius valdo ir daiktavardžių vardininkų formos, išreiškiančios subjekto būseną:

(139) ***Laimė**, kad turiu čia tokį prieškarinės vokiškos dildės galelį labai branginu, į ąžuolo rankeną įtaisiau, tarp kitų įrankių matomiausioj vietoj laikau.*

(140) ***Tiesa**, kad iš namų išeinu retai.*

Kadangi rezultatas (būsena) tiesiogiai priklausoma nuo aplinkybių, prisijungiamas šalutinis dėmuo su tiesiogine nuosaka – pateikiama propozicija su realiomis žiniomis apie pasaulį. Šie atraminiai daiktavardžiai nusako vertinamąją autoriaus poziciją (prasminė vartosena).

Reikėtų paminėti, kad šalutinį veiksnio sakinį gali valdyti ir negimininės formos įvardis *tai*:

(141) *„Gimle“ kino teatre man patiko ne tiek filmai, o kėdės ir* ***tai****, kad sėdint tamsoje buvo galima gerti vyną ir nematomam stebėti kitų gyvenimus.*

Įvardis tai funkciškai atlieka apibendrinamąją funkciją, t. y. šalutiniame dėmenyje pateikiama propozicija apie realų pasaulį (subjektas tai gali patvirtinti savo patyrimu).

Komplementinio veiksmažodžio *matyti* šalutiniai dėmenys gali turėti skirtingas nuosakas: tiesioginė nuosaka išreiškia pirminę, jutiminę semantinę reikšmę, o sutrumpinta forma *matyt* išreiškia kitą reikšmę – abejojimą fakto tikrumu, todėl prisijungia netiesioginės nuosakos šalutinį dėmenį (modalinio įterpinio ir episteminio modalumo samprata). Kai atraminiu žodžiu eina apibendrinamąją būseną išreiškiantys žodžiai (*akivaizdu, nenuostabu*), jie linkę prisijungti tiesioginės nuosakos dėmenis (jie galimi patikrinti realumo požiūriu). Predikatiniai prieveiksmiai gali būti suvokiami skirtingai, t. y. jeigu pateikiamas subjekto suvokimas (jutimai), šalutinis dėmuo turi tiesioginę nuosaką, o jeigu atraminis žodis koreliuoja su faktyvumu, nuosakos gali ir nebūti (*aišku*). Prasminiai daiktavardžiai *laimė* ir *tiesa* neturi propozicinės reikšmės, bet čia išreiškiama vertinamoji autoriaus pozicija.

2.4 Pažyminio funkcija

Didžiąją dalį šalutinių pažyminio sakinių sudaro sudėtiniai veiksmažodžiai arba vardažodžiai, reiškiantys mąstymo (*mintis*), žinių perteikimo (*gandai, lapelis, žinia, buvo įrodymas*) reiškinius, emocines būsenas (*niūrumas, tikrumas*). Likę daiktavardžiai yra pavieniai ir jokių konkrečių grupių nesudaro (*proga, sąlyga, versija*). Pavyzdžiui:

(142) *Nors šis kvietimas nežadėjo nieko tikra, vis dėlto Jaromilas labai apsidžiaugė, nes tai buvo* ***įrodymas****, kad režisierė dar nėra prarasta proga, kad jų nuotykis dar nesibaigė ir kad žaidimas tęsiasi.*

(143) *Dar tebeskambant ausyse mandagioms Danielio frazėms, Lėją nutvilkė* ***mintis****, kad jis nepaprastai panašus į vieną muilo operos veikėją.*

(144) *Jeruzalės prieigose Vespasianas jau buvo paskelbtas imperatoriumi, tačiau vos po kelių dienų jį nustebino dar viena skubi **žinia**, kad ir Mezijos, ir Panonijos legionai nelauktai taip pat prisiekė jam ištikimybę.*

Atraminiai žodžiai čia veikia kaip apibendrinamieji dėmenys, kurie paaiškinami šalutiniame dėmenyje. Tai paprasti konstatuojamieji sakiniai, kurie nevertinami pagal tikrumo kriterijų.

Vis dėlto pasitaikė keletas kitokių atvejų:

(145) *Palikime jausmus ir pagalvokime, kaip turiu elgtis: 1. apsvarstyti **versiją**, kad ji tikrai pagrobta, kad jos gyvybei gresia pavojus, o aš esu jos vyras, jos draugas visais atvejais, todėl turiu nuversti kalnus ir ją surasti <...>*

(146) *Klaido naminis gėrimas buvo beveik 100 laipsnių stiprumo. Sklido **gandai**, kad juo varomas Flo mopedas ir kad jo užpildavo uždegant Heizi Hasokso laužą kiekvieną lapkričio penktąją.*

(147) *Tai gali būti žmogaus depresija <...> Ji kyla ir iš gilių depresiškų psichozių, ir iš dvasingo **niūrumo**, kad jau uždaroma kavinė.*

Čia atraminiai žodžiai prisijungia šalutinius sakinius su dalyviais (evidencialumo išraiška). Tai gali pagrįsti keli veiksniai: kartais pats daiktavardis neturi faktyvumo reikšmės (145, 146), t. y. jis pats nurodo, kad faktas nėra patvirtintas. (147) pavyzdyje matyti, kad subjektas išgirdo informaciją iš kito šaltinio arba pasidarė išvadą, kurią suformavo pastebėtas veiksmas (faktas nepatikrintas).

Pasitaikė ir sakinių, kuriuose šalutinis sakinys jungiamas prie vardinės tarinio dalies:

(148) *„Užkariautojai **buvo** pernelyg aršūs, pašėlę ir **neprognozuojami**, kad pakęstum juos netoliese, jei ketini sukurti tvarkingą, puikiai funkcionuojančią imperiją.*

Šalutiniame dėmenyje atsiranda tariamoji nuosaka, kuria išreiškiama sąlyga veiksmui atlikti.

Šalutinį sakinį prisijungia ir parodomieji įvardžiai *toks, tokia* su daiktavardžiais arba veiksmažodžiais:

(149) *– Gėdos tu neturi! – sušnabždėjo Butkiukas **tokiu balsu**, kad žado netekau: teisybę jis sako – bailė aš, niekam tikusi aš.*

(150) *<...> kariuomenės leitenantas apžiūrinėjo vežimą, žiodamasis, bet vis dar nesiryždamas prašyti atidaryti karstą, tačiau dvelktelėjęs vėjelis pūstelėjo į jo šnerves **tokį** gaižų lavono **tvaiką**, kad jis ūmai pabalo <...>*

Akivaizdu, kad įvardžiai tokiuose sakiniuose gali užimti skirtingas pozicijas, šiuo atveju – būdo aplinkybės (149) ar papildinio (150). Abejais atvejais pagrindinis dėmuo prisijungia šalutinį sakinį

su tiesiogine nuosaka, nes išreikšta ypatybė sukelia tam tikrą subjekto reakciją. Tokiuose sakiniuose jungtukas *kad* kartais prisijungia ir dalelytę *net*:

(151) *„Ar dabar suprantate? Aš linktelėjau, o ji prieš pasišalindama su **tokiu palengvėjimu** atsiduso, kad aš net nesupratau to atodūsio paskirties“*.

Su atliepiamaisiais įvardžiais *tas, ta* pasitaikė:

(152) *<...> tik paaiškinau, jog šiuo metu labai domiuosi senoviškais sidabro ir porceliano servizais, pasakė, <...> kad, beje, galėjau jų pamatyti ir La Raspeljere, bet **ta dingstim**, kad daiktai esą irgi draugai, Verdiurenai kaip bepročiai viską pasiėmę su savim <...>*

(153) *Kita **pagunda** buvo **ta**, kad šįkart turėjo atkeliauti ypač didelė siunta.*

Atraminiai daiktavardžiai (arba sudėtiniai veiksmažodžiai) taip pat neturi reikšmės šalutinio dėmens nuosakos raiškai (taip pat, kaip ir 154, 155*)*, čia nuosaka priklauso nuo to, ką kalbėtojas nori išreikšti – ar propoziciją (153), ar pabrėžti, kad informacija gauta iš kitų šaltinių (152). Reikėtų atkreipti ir į *kad* ir *esą* samplaiką (152), kuri šalutiniam dėmeniui suteikia pagrįstumo ir veikia kaip evidencialumo žymiklis.

3. Dalelytės *kad* funkcijos DLKT

Grožinėje literatūroje pasitaikė ir dalelytės funkciją atliekančio jungtuko *kad* pavyzdžių su skirtingomis funkcijomis, pavyzdžiui:

(154) *Jei tu nepadėsi, aš viena nueisiu, atkasiu **kad ir** su bulvių kauptuku ir išvaduosiu tą varlelę nabagę.*

(155) *Nutūpė padegėlis Kačiulis kaip žvirblis ant arkliamėšlio – dabar **kad** prisiles, tai prisiles!*

(156) *Tai bent lauželis, **kad** jį kur šunys.*

(154) pavyzdyje samplaikinė dalelytė *kad ir* veikia norint išskirti konkretų daiktą (kauptuką) iš visumos, o pats sakinys turi nuolaidos atspalvį (nepaisant to, kad tu *nepadėsi*). (155) atvejis rodo stiprinamąją funkciją, t. y. dalelytė pabrėžia veiksmo intensyvumą, o valios raišką randame (156) pavyzdyje – ji čia veikia kaip subjekto geidžiamumo atlikti veiksmą rodiklis.

Akivaizdu, kad dalelytė *kad* linkusi dažniau atsirasti sakytinėje kalboje, todėl, siekiant išsamesnės analizės, buvo nuspręsta įtraukti daugiau pavyzdžių iš DLKT sakytinės kalbos patekstynio. Daugiausia pavyzdžių išreiškia kalbančiojo pa(si)teisinimą, pavyzdžiui:

(157) – *Bet tai ką gali žinot. Nu rimtai sakykim. Nu gerai kai mes ir nesimokom dabar. Bet jeigu, pavyzdžiui, kas nors mokosi dabar tą logiką ir taip neprieina prie egzo.*
– *Nu, bet tai tikrai nu.*
– ***Kad*** *aš ir jos nu nu nesuprantu esmės nu nu logik, nu kam man jos reikia aš nesuprantu.*

Šiame kontekste atsispindi kito objekto (interakcijoje nedalyvaujančio asmens) pateisinimas per paties kalbėtojo suvokimo ir mąstymo prizmę (kalbėtojas remiasi savo patyrimu).

Kartais dėl savo asmeninio elgesio (veiksmų) kalbėtojas apkaltina kitą asmenį:

(158) – *Parašykit Aurimui, pasiims.*
– ***Kad*** *jis nearaša, apsišikęs, neaišku ką dara.*
(159) – *Aš pas mane sakiau kelius pamiršk, pas mane, bet ne pas dukrą. Tam yra dukra, tam reikia rūpintis. Aš neturiu šiandien ko valgyt duot jai, tu supranti tą? Jin valgyt nori, supranti tu tą, ne?*
– ***Kad*** *tu su manim iš vis nesikalbi.*
– *Nesikalbi. Kiek sykių atvažiavai pas dukrą?*
– *Mes suskaičiavom tris.*
(160) – *O tai kam tu leidai?*
– ***Kad*** *aš jai neliepiau, o ji jau sunešė, jiej ca ir viskas.*

Šiais atvejais pateisinimas nukreipiamas į interakcijoje dalyvaujantį asmenį *(163)* arba į tą, kuris pokalbyje nedalyvauja (158, 160). (159) atvejis gali būti sugretintas su Sawicki išskirta dalelytės *kad* kaip diskurso žymikliu, pašnekovui bandant pakeisti temą (žr. 52). (158) pavyzdyje kalbėtojas taip pat pateisina savo elgesį, nukreipdamas kaltę į kitą asmenį, tačiau šis atvejis išreiškia ir papildomą – apkalbų – funkciją, t. y. sumenkindamas kito asmens vaidmenį kontekste sustiprina įspūdį negatyviomis išraiškomis. Daug švelnesnė, neturinti kaltinamųjų bruožų, raiška atsispindi (160) pavyzdyje: kalbėtojas tiesiog nusako situaciją su galima individualia interpretacija (priklauso nuo pašnekovo). Pasitaikė ir šiek tiek kitokio pobūdžio, tačiau panašią funkciją atliekanti dalelytė:

(161) – *Namą pirkt žada, viską. Ji irgi be mamos, be tėčio, tik tiek, kad labai gerą žmogų susirado, žinai.*
– ***Kad*** *tu iš kitos pusės, Margarita, pasižiūrėk į Sakalauskus. Kas jiem.*

Kalbėtojas bando pateikti argumentą, kodėl kiti žmonės (šiuo atveju *Sakalauskai*) gali ir netgi turėtų pirkti aptariamą objektą (namą), kitaip sakant, pateisinti juos prieš pašnekovą, tačiau išvada nėra pagrindžiama faktais. Kitame pavyzdyje yra atvirkščiai:

(162) – *O Aurimas girtas buvo?*
– *Nu ką aš žinau, gėrė.*
– *Tai gal biskutį?* ***Kad*** *čia nesimatė, kad jis girtas būtų, apgėręs drūčiai parvažiuoja, aš tuoj matau ir suuodžiu.*

Čia kalbėtojo pozicija yra daug tvirtesnė – aptariamas asmuo yra pateisinamas remiantis kalbėtojo jutimais (rega ir uosle).

Kartais kaltė priskiriama negyviems objektams:

(163) – *Važiuot rytoj reikia pasikeisti tepalus. Reikia pasikeist guolius.*
– *O kas čia kalbėjo, kad su troleibusais labai gerai važinėt.*
– ***Kad*** *tos šleikos krenta amžinai, tai kur čia gali važinėt*.

Kalbėtojas, teisindamasis dėl savo anksčiau sakytų žodžių (*troleibusu važinėti yra gerai*), priskiria kaltę negyvam objektui – troleibusui, ir iškelia jo sukeliamą diskomforto, nepatogumo jausmą *(167)*.

Kitas pavyzdys rodo ne tik pasiteisinimą, bet turi tam tikrų išsisukinėjimo bruožų:

(164) – *Išjunk tą televizorių.*
– *Tai dar neišjungiau?*
– *Ne.*
– ***Kad*** *aš jį jungiau. Kiba mani kolera.*

Kalbėtojas bando paneigti savo kaltę, nors, pokalbio pabaigoje, ironizuodamas pripažįsta esantis neteisus ir pasiteisina savo vidine savybe, kurios negali kontroliuoti.

Kita dalelytės *kad* funkcija – atsirasti atsakymuose, kuriuose norime patikslinti, arba suteikti naujos informacijos:

(165) – *Bet man atrodo, kad ar Fortas nedirba iki dvylikos šiaip, kai nebūna renginių.*
– ***Kad*** *šiaip savaitgaliais irgi žinok ilgai dirba.*
– *Ane?*

(166) – *Vaikeli, da pas mus kad nu vietinių tokių nėr, o iš toliau gal nežino ir ne.*
– ***Kad*** *nieks negyvena.*
– *Kad niekas negyvena ir ir tep ir dar nieko Dzievui dėkui dar niekas čia neina ir nevagia.*

(167) – *Pati to nematei, tik tai pasiskaitydavai?*

– *Jo, kad pati nepastebėčiau aš gal net gi. Nebuvo tokių atvejų, kad visiškai būtų...*

– ***Kad*** *jau taip griūtų, iš tikrųjų.*

Lyginant pateiktus pavyzdžius, matyti, šie atvejai šiek tiek skiriasi: kalbėtojas pateikia patikslinimą (arba paprieštarauja) išklausęs savo pašnekovo nuomonę (165) arba pertraukia jį ir pasako informaciją anksčiau, kurią pašnekovas pakartoja (166) arba pratęsia (167). Šią grupę papildo ir keli kitokie atvejai:

(168) – *Ale ten Černiakovske buvom, ten už Kybartų šešiasdešimt kilometrų Ne, gal dar mažiau, panašiai...*

– ***Kad*** *ir aš buvęs, Černiakovske.*

(169) – *Antrą korpusą pradėjus statyti, gavus leidimą, kovo septintą dieną Rabinas Buršteinas veržėsi į teritoriją ir nori kažką pamatyti. Apsauga neleidžia... Rabino Buršteino. Jis a...apkaltina apsaugą, kad jis yra sumuštas. Kai tuo tarpu, kovo aštuntą...*

– ***Kad*** *jam su vartais trenkė į galvą.*

– *Kad jam su vartais trenkė į galvą, kad jam sumušta galva ir padaryti smegenų sutrenkimas.*

Čia atsiskleidžia dar kelios funkcijos: dalelytė veikia kalbėtojui pertraukiant pašnekovą, kuris prisimena žinantis teikiamą informaciją (168), o kartais tą informaciją tarsi primena kalbėtojui, arba pateikia informaciją, kurią pašnekovas bando nutylėti (169).

Dažnai dalelytė *kad* vartojama norint pateikti tam tikrą išvadą, pavyzdžiui:

(170) – *Žodžiu, ji bandė tave priversti pasidaryti abortą?*

– *Taip. Taip tiesiai šviesiai tavęs to prašė?*

–*Taip.*

– *Kaip tu į tai reagavai?*

– *Nu aš jau, aš pati žinojau, kad nieks nelegaliai nepadarys.*

– ***Kad*** *negali tau, tavęs priversti.*

(171) – *Ne, tėvs tai iš viso labai juokings, toks kaip mūsų, mana, nupušęs.*

– *Eik tu?*

– *Toks pat. Mane knopke vadin.*

– *Kas?*

– *Tėvs jo.*

– *Eik tu?* ***Kad*** *tu smulkute, mažute.*

(172) – *A, tai Šaras. Tai jisai turi paną ir jis su tavim nedraugaus.*

– ***Kad*** *su ta pana niekad nebūna.*

Pateiktuose atvejuose išvados pateikiamos atsižvelgiant į skirtingus kontekstus: vienur ji suformuojama atsižvelgiant į vizualiai matomą vaizdą (171), kitur išvada orientuota į bendrą suvokimą (170). Išvada pateikiama ir siekiant naudos sau, t. y. bandant paguosti ar įtikinti save (172).

Dažnai išvada pateikiantis pašnekovas turi ir kitokių intencijų:

(173) – *Blynų.*

– *O man tai vat kaip tik atrodo – blynai toks nesunkus maistas, tai galėčiau taip valgyt.*

– ***Kad*** *blynas sunkus, žinok, maistas.*

(174) – *Jaučiu, kad ir beveik patys tie vyrai dažniausiai neleidžia dirbt, jiem ne prestižas, kad daugiau ten uždirba, ar, žinai.*

– ***Kad*** *atvirkščiai, žinai.*

– *Nu?*

– *Kur patys neuždirba.*

(175) – *Bet aš mačiau, žinai ką tas, kur prie Grikša barakur gyven, tas irgi važinėj su britva.*

– ***Kad*** *te ta jo britva gaidys.*

Akivaizdu, kad šiuose pavyzdžiuose pašnekovas bando paprieštarauti (174), arba, priklausomai nuo platesnio konteksto, įteigti savo nuomonę (173). Kartais, pateikdamas savo nuomonę, suformuotą kaip išvadą, kartu ir sukritikuoja (175). Panašus atvejis atsiskleidžia ir kitame pavyzdyje:

(176) – *Kur jie dingę?*

– ***Kad*** *nevaikščiojam.*

Čia dalelytė *kad,* pateikiant apibendrintą išvadą, atskleidžiančią kalbėtojo mąstymą, turintį kritikos elementų (*nematom todėl, nes nevaikštom*).

Dalelytės funkcionuoja siekiant pakeisti pašnekovo elgesį ir išreiškia tam tikrą skatinimą:

(177) – *Tu nori susipykt su manim. Ar ne?*

– *Ne.*

– *Ir* ***kad*** *būtų paskutinis kartas prieš pat miegą.*

(178) – *Nueik greičiau tą nuotrauką pasidaryk.*

– *Kol graži, jauna.*

– ***Kad*** *greičiau tą cv nuneštum, nes tau darbo tai jau greitai reikės.*

(179) – *Net garas ėjo, kai miegojom, nuo šalčio, drebėjau visą naktį. Tai vakar žiūriu vėl.*

– ***Kad*** *tik neatkristum, vėl nesusirgtum.*

Šiais atvejais dalelytės parodo kalbėtojo valią – *kad* čia veikia kaip sakinio modalumo rodiklis, išreiškiantis pageidavimą (177, 179) arba skatinimą (178) atlikti konkretų veiksmą. Geidžiamumo funkciją padeda nustatyti ir dalelytės samplaika *kad tik* (279).

Dar viena ryški dalelytės funkcija – išreikšti kalbėtojo nenorą atsakyti:

(180) – *O tu į „Megą“ nenori?*
– ***Kad*** *nežinau, o tai ką ten.*

Pateiktame pavyzdyje matoma, kad bandoma išvengti tiesaus atsakymo į klausimą, o šalia jo esantis veiksmažodis *nežinau* veikia kaip mandagumo rodiklis, t. y. *kad nežinau* veikia kaip vienas modalinis junginys. Panašų atsakymą randame ir kitame pavyzdyje:

(181) – *Jo, pasiimk puodelį kokį nors va ten viršui atsidaryk, ar šitą, kokį nori ir įsidėk. Ir Aistyte gali.*
– ***Kad*** *aš nenoriu. Man kažkaip nelabai norisi.*

Čia dalelytė *kad*, nors ir atskirta nuo kitame sakinyje esančio prieveiksmio *nelabai*, išreiškia apribotą kalbėtojo pasirinkimo laisvę (priverstinį skatinimą atlikti veiksmą), ir bandymą mandagiai to atsisakyti.

Dalelytė gali veikti ir kaip tam tikras diskurso žymiklis pokalbio dalyviams dalijantis asmenine informacija:

(182) – *Kaip leidi laisvalaikį?*
– ***Kad*** *to laisvalaikio čia beveik ir neturiu, bet jau kai leidžiu, tai jau paskui neatsimenu, kaip aš jį praleidau.*
(183) – *Tai gerai, tada reikia tokią vietą susirasti, kad tau tas butas būtų nereikalingas. Nes Lietuvoj tai čia.*
– *Aš nieko nedaryčiau, aš va taip ir palikčiau.* ***Kad*** *pusė mano, pusė jo.*

Šiais atvejais pokalbis orientuotas į bendrą pašnekovų tikslą sužinoti daugiau vienam apie kitą, todėl dalelytė *kad* atlieka aiškinamąją funkciją. (183) atvejis pasipildo dar viena funkcija – tikslinamąja, siekiant kad pašnekovas tiksliai suprastų kalbėtojo mintis.

Pasitaikė ir vienas atvejis, kai dalelytė *kad* atlieka vieną iš įprastinių savo funkcijų – veikia kaip jaustukas:

(184) – *Taigi jis neduoda, jei jis duot, jis but iškart važavis tas Alvydas.*
– *Nu.*
– *Alvydas.*

– ***Kad*** *ji perkūnas tokį...*

Čia dalelytė išreiškia pageidavimą ir funkcionuoja išreiškiant keiksmą (linkint blogo).

Akivaizdu, kad jungtuko *kad*, funkcionuojančio kaip diskurso dalelytė, funkcijos pasipildė naujomis. Be jau nusistovėjusio jaustuko vaidmens bei dažno funkcionavimo pateikiant atsiprašymą, nenorą, atsisakymą, skatinimą ar pasiteisinimą, *kad* pavartojamas komunikacijos dalyviams dalijantis asmenine informacija, kritikuojant ar patikslinant pašnekovo mintis, paprieštaraujant ar tiesiog pateikiant subjektyvią ar objektyvią išvadą.

Išvados

Jungtukas *kad* dažniausiai funkcionuoja jungiant komplementinius sakinius, o komplementiniai predikatai (dažniausiai komunikacinio veiksmo ar išreiškiantys subjektų jutimus, suvokimą, mąstymą) paprastai turi aiškius ryšius su šalutinio dėmens nuosaka, kurią lemia komplementinio veiksmažodžio faktyvumas. Epistemiškai faktyvūs (*suprasti, žinoti*) predikatai suponuoja argumentus turint tiesos komponentą, todėl jie išreiškiami tiesiogine nuosaka. Reikalavimą (*reikalauti*) ir reikiamybę (*reikėti būti*) išreiškiantys predikatai gali prisijungti tik tariamosios nuosakos šalutinį dėmenį (valios raiška). Emociniai (*gailestauti, šaipytis, džiaugtis*) predikatai paprastai prisijungia tiesioginės nuosakos šalutinį sakinį, tačiau toks komplementiniai veiksmažodis kaip *bijoti* geba prisijungti tiek tiesioginę, tiek netiesioginę nuosakas. Pusiau faktyvūs predikatai (*matyti, patirti, pajusti, pastebėti*) dažniausiai suponuoja propoziciją esant tiesą (tiesioginė nuosaka). Nefaktyvūs predikatai (*manyti, sakyti, šaukti, norėti, trokšti, bijoti, tikėti*) gali prisijungti ir tiesioginę, ir netiesioginę nuosaką, priklausančią nuo subjekto įsitikinimo arba valios raiškos. Kai nefaktyvūs predikatai įgyja rezultatinę reikšmę (*įsitikinti*), gali prisijungti tik tiesioginę nuosaką. Tokie komplementiniai predikatai kaip *reikšti* semantiškai nuosakos nenusako, o *matyti* nuosaka priklauso nuo to, kokia reikšme yra vartojamas: jeigu modaline – tariamoji, o jeigu jutimine – tiesioginė nuosaka. Vertinamosios reikšmės atraminiai žodžiai (*akivaizdu, nuostabu, laimė, tiesa*) linkę prisijungti tiesioginės nuosakos dėmenis, ir, jeigu jų reikšmė koreliuoja su faktyvumu (*aišku*), nuosaka gali būti ir neišreikšta.

Jungtukas *kad* dažnai funkcionuoja ir kaip diskurso dalelytė, ir veikia ne tik kaip jaustukas, bet ir geba jungti skirtingus diskurso komponentus, atsiranda kalbėtojui reiškiant požiūrį į konkrečius reiškinius, aptariamus interakcijos metu, atitinkamai reaguojant į pašnekovo pateiktą turinį ar tiesiog besidalinant informacija.

Pastebėtina, kad visi jungtuko *kad* funkcionavimo atvejai ir semantinės reikšmės galioja tik konkrečiai tyrimo medžiagai. Matyti, kad pateiktos išvados yra ribotos, nes apsiribota tik konkrečiu tiriamųjų pavyzdžių skaičiumi, todėl, norint atrasti daugiau jo funkcijų, reikėtų atlikti platesnį ir išsamesnį tyrimą, t. y. ištirti jungtuko *kad* vartosenos atvejus neapsiribojant konkrečiais kalbos patekstiniais. Vis dėlto atliktas tyrimas parodo, kad jungtukas *kad* yra polifunkcionalus: jis nuolat įgyja naujų reikšmių, kurias lemia ne tik šalutinį dėmenį valdantis komplementinis predikatas, bet ir kontekstas. Tai tik žingsnis giliau pažvelgti į jungtuko *kad* vaidmenį skirtinguose diskursuose, o duomenys gali būti naudingi ne tik užsieniečiams, besimokantiems lietuvių kalbos ir norintiems

geriau pažinti lietuvių kalbos raiškos niuansus, bet ir lingvistams, kurie domisi baltų kalbomis ir renka duomenis kalbiniams tyrimams atlikti.

Šaltiniai

1. Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas (internetinė nuoroda: http://tekstynas.vdu.lt).
2. Gailūnas, P. 1963. Dėl lietuvių kalbos veiksmažodžio tariamosios nuosakos optatyvinės reikšmės vientisiniuose sakiniuose. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai* (internetinė nuoroda: https://goo.gl/VHq9gd).

Literatūra

1. Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian grammar*, Vilnius: Baltos lankos. 395–403; 424–431.
2. Ambrazas, Vytautas (red.). 1996. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 2 patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 659–696.
3. Dixon, Robert. 2006. Complementation Clauses and Complementation Strategies in Typological Perspective. *Complementation: A Cross-Linguistic Typology.* Oxford: Oxford University Press. 1–48.
4. Holvoet. Axel. 2016. Semantic functions of complementizers in Baltic. *Complementizer Semantics in European Languages*, 227–263.
5. Holvoet, Axel, Judžentis, Artūras. 2004. Nuosakos kategorijos struktūra. *Gramatinių kategorijų tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 77–104.
6. Lichtenberk, František. 1995. Apprehensional epistemics. Joan Bybee & Suzanne Fleischman (eds.). *Modality in Grammar and Discourse* (Typological Studies in Language 32), 293–327.
7. Noonan, Michael. 2007 [1985]. Complementation. *Language Typology and Syntactic Description*, vol. 2. *Complex Structures*. Cambridge: Cambridge University Press. 52–150.
8. Sawicki, Lea. 2012. Responsive discourse particles in Lithuanian dialog. *Baltic Linguistics Vol. 3,* 151–163.
9. Ulvydas, Kazys, Vytautas Ambrazas, Adelė Valeckienė (red.). 1976. *Lietuvių kalbos gramatika 3: Sintaksė,* Vilnius: Mokslas. 789–908.

Priedai

Sutrumpinimų sąrašas:

1. DLKG – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika
2. DLKT – Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas
3. LGT – Lietuvių kalbos gramatika
4. plg. – palyginti
5. t. y. – tai yra
6. t. p. – taip pat
7. žr. – žiūrėti

Summary

This work deals with semantic functions of the Lithuanian complementizer *kad* in the Corpus of the Contemporary Lithuanian Language. The purpose of this work is to see in what types of clauses the complementizer *kad* is commonly used, how complement-taking predicates and mood category are connected and how the complementizer *kad* extends its meanings in different discourses. The thesis applies quantative and qualitative analysis of 350 examples: subordinate clauses with the complementizer *kad* classified by the functional types, complement-taking semantic predicates and analized by its semantics which clearly shows subordinate component dependency on mood and modality.

Lithuanian complementizer *kad* mostly plays role connecting complement clauses and less often functions in adverbial clauses. Complement clauses can occur as complements not only to verbs but also nouns, participles, adjectives or pronouns. Complement-taking predicates (rarely nouns) often determines mood options because of its semantics. Epistemically factive predicates presupposes the truth component of its arguments, therefore mood is always indicative. Emotive factives predicates and requirement-based predicates can determine only subjunctive mood realization – usage based on volition component. Nonfactive verbs can indicate both indicative and subjunctive mood realization considering on subject conviction (realis vs irrealis). Semi-factive predicates mainly presupposes proposition given truth but also have modal meaning with evident doubt value. Predicates of fair have a conditional truth modality (proposition conveys possibility of expectation).

Complementizer *kad* also observable in spoken language. As a particle it functions not only as interjection but also assumes pragmatic functions taking turns answering to questions or reacting to participle utterance. It emerges implying reluctance, rejection, encourage or excuse and connects different components of discourse.

Analysis of data shows multifunctionality of Lithuanian complementizer *kad*. This fact presupposes that *kad* could adjust to different contexts and develop new functions but this aspect requires further analysis.